SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Journal of Institute of Social Sciences

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi- Journal of Institute of Social Sciences
DOI: https://doi.org/10.54558/jiss.1943954
Araştırma Makalesi / Research Article

Bir Hikmet-i Teşri Eseri Olarak *Risâle-i Fıkhiyye* ve Dil Özellikleri

The *Risale-i Fıkhiyye* as a Work of Hikmet-i Tesri and Its Linguistic Features

Muhammet Raşit ÖZTÜRK[1*]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

***Sorumlu yazar/**
Corresponding author:
muhammet.ozturk@erzurum.edu.tr

Başvuru/Submitted: 04.05.2026
Kabul/Accepted: 28.06.2026

Atıf/Cite as:

Öztürk, M. R. (2026). Bir hikmet-i teşri eseri olarak Risâle-i Fıkhiyye ve dil özellikleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *17*(2), 524-543.

Öz

Amaç: *Bu çalışmanın amacı, 16. yüzyıl müelliflerinden Mollâ Sa'îd (Sa'dî) Efendi tarafından yazılan ve abdest ile namazın hikmetlerini konu edinen Risâle-i Fıkhiyye'yi "hikmet-i teşri" geleneği bağlamında incelemektir. Çalışma, eserin daha önce literatürde tespit edilmemiş olan Türk Dil Kurumu (TDK) nüshasını (Yazma A/482) merkeze alarak; metnin içerik analizini yapmayı, ibadetlere yüklenen sembolik anlamları çözümlemeyi ve eserin dil hususiyetlerini ses ve biçim bilgisi düzeyinde tespit etmeyi hedeflemektedir.*
Yöntem: *Araştırmada betimleyici, kavramsal ve filolojik bir yöntem benimsenmiştir. İlk aşamada, Türk Dil Kurumu kütüphanesinde "Yazma A/482" numarasıyla kayıtlı olan Risâle-i Fıkhiyye nüshası üzerinde içerik analizi yapılarak, eserin fıkıh literatürü içerisindeki konumu ve "hikmet-i teşri" türüne dair karakteristik özellikleri saptanmıştır. İkinci aşamada ise H 1247 (M 1832) tarihli bu nüsha; imla gelenekleri, ses bilgisi (fonetik) ve şekil bilgisi (morfoloji) özelliklerini içerecek biçimde dil bilimsel bir incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş evreleri, yerlileştirme temayülleri ve ağız özellikleri üzerinden bilimsel bir değerlendirme yapılmıştır.*
Bulgular: *Analiz sonucunda, eserin abdest ve namaz ibadetlerini Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar pek çok peygamberin hayatındaki önemli dönemeçlerle ilişkilendiren determinist bir yapıya sahip olduğu saptanmıştır. Dil bilimsel düzeyde; kelime başı tonsuz ünsüzlerinin korunması (ṭamla, ṭalup vd.), yerlileştirme (vaḳit, ġusul, ḳaṣır, vetir, rik'at, secide, ḥażiret), düzleşme (resūlim 14a/6, boynında 8a/3 vd.) ve yuvarlaklaşma temayülleri (Ṣıddīḳuŋ 11a/7, anamuz 3b/4 vd.) ile Eski Anadolu Türkçesi mirası olan eskicil kelimeler (eyt-, şol, ısı, yu-) tespit edilmiştir. Ayrıca metinde geçen "+kine" edatı ve "+dAn için" gibi yapılar, eserin konuşma dili ve Anadolu ağızlarıyla olan bağını ortaya koymaktadır.*
Sonuç: *Çalışma, Risâle-i Fıkhiyye'nin bir fıkıh metni olmanın ötesinde, halkın ibadet bilincini pekiştirmeyi amaçlayan tahkiye üsluplu bir "hikmet-i teşri" örneği olduğunu göstermektedir. TDK nüshası üzerinde yapılan inceleme, metnin yaşayan bir konuşma dilinin etkilerini barındırdığını ve klasik imla ile yerel ağız özelliklerini (özellikle İç Anadolu etkileri) harmanladığını ortaya koymuştur.*
Özgünlük: *Bu araştırmanın özgün katkısı, literatürde daha önce tanınmayan TDK nüshasını bilim dünyasına tanıtması ve eseri ilk kez hem içerik (hikmet-i teşri) hem de dil bilimsel (fonetik/morfolojik) açılardan bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutmasıdır. Özellikle metindeki eskicil unsurların ve ağız özelliklerinin tespiti, 16. yüzyılda kurgulanan bir metnin 19. yüzyıldaki istinsah sürecinde geçirdiği dilsel dönüşümü göstermesi bakımından önem arz etmektedir.*
Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Türkçesi, hikmet-i teşri, namaz, dil incelemesi.*

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

Aim: *This study aims to examine the effects of person–organization fit and affective commitment on task performance in public.*
Purpose: *The purpose of this study is to examine the Risale-i Fıkhiyye, written by the 16th-century author Molla Said (Sadi) Efendi and dealing with the wisdom behind ablution and prayer, within the context of the "hikmet-i tesri" tradition. The study focuses on the Turkish Language Association manuscript (Manuscript A/482) of the work, which has not been previously mentioned in the literature; it aims to conduct a content analysis of the text and identify the linguistic characteristics of the work at the phonetic and morphological levels.*
Methodology: *This study employs a descriptive, conceptual, and philological approach. In the first phase, a content analysis of the aforementioned manuscript was conducted to determine the work's position within the fiqh literature and its characteristic features as a work of "hikmet-i tesri." In the second phase, this manuscript dated H 1247 (M 1832) was examined in terms of orthographic conventions, phonetics, and morphology. Thus, a scientific evaluation was conducted based on the archaic elements, tendencies toward localization, and dialectal features present in the work.*
Results: *The analysis revealed that the work possesses a deterministic structure that links the acts of ablution and prayer to the prophets. At the linguistic level: the preservation of unvoiced consonants (ṭamla, ṭalup, etc.), localization (vaḳıt, ġusul, ḳaṣır, vetir, rikʿat, secide, ḥażiret), unrourding (resūlim 14a/6, boynunda 8a/3, etc.), and rounding (Ṣıddīḳuŋ 11a/7, anamuz 3b/4, etc.), as well as archaic words (eyt-, şol, ıssı, yu-) have been identified. Furthermore, the preposition "+kine" and constructions such as "+dAn içün" found in the text reveal the work's connection to spoken language and Anatolian dialects.*
Conclusion: *This study demonstrates that the Risale-i Fıkhiyye is more than just a dry text on Islamic jurisprudence; it is an example of "hikmet-i tesri" written in a narrative style aimed at reinforcing the public's awareness of worship. An examination of the TDK edition reveals that the text incorporates elements of a living spoken language and blends classical orthography with local dialectal features (particularly those influenced by Central Anatolia).*
Originality: *The original contribution of this study lies in introducing the TDK manuscript -previously unknown in the literature- to the academic community and subjecting the work to a comprehensive evaluation for the first time, both in terms of content (hikmet-i tesri) and from a linguistic perspective (phonetic/morphological). In particular, the identification of archaic elements and dialectal features in the text is significant in demonstrating the linguistic transformation the text underwent during the 19th-century copying process, despite having been composed in the 16th century.*
Key Words: *Ottoman Turkish, hikmet-i tesri, ritual prayer, linguistic analysis.*

Giriş

Yaratılmış varlıkların en şereflisi olan insanoğlunun, kendisini yaratan, gözeten ve rızıklandıran yaratıcısına yani Hz. Allah'a kulluk etmesi, yaratılış gayesidir. Kur'an-ı Kerim'deki "**وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ**" (Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.) [Zâriyât, 51/56] ayeti de insanoğlunun yaratılış gayesini açık bir şekilde ilan etmektedir. Kulluk ise hayatı, Allah'a karşı daimî bir itaat bilinci içinde geçirmenin (Ceyhan, 2012, s. 33), onun emir ve yasaklarını gözetmenin, bu sayede topluma her yönüyle faydalı bir birey olmanın kavramsal karşılığıdır. Her insanın içinde yaşadığı topluma karşı belli sorumlulukları olduğu gibi varlık sebebi olan Allah'a karşı da belli sorumlulukları vardır. Yani kulluk, aynı zamanda bir "sorumluluk ifası"dır. İnsanın kulluk iddiasını açığa vuran, onun Allah'a karşı sorumlu bir birey olduğunu anlatan en önemli ameller ise ibadetlerdir. İnsan, Allah'ın emrettiği namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri yerine getirmekle bir anlamda kulluk iddiasını da temellendirmiş olur.

Yaratıcısına koşulsuz bir şekilde, bütün sebeplerden bağımsız olarak kulluk etme sorumluluğuna sahip olan insan, kimi zaman, Allah'ın hükümlerine, bunlar içinde de ibadetlere "hikmet" penceresinden bakıp onların sebeplerini açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Arapça bir kelime olup sözlükte "hâkimlik, felsefe ilmi, gizli sebep, hakikat, hakikate ve ahlaka dair kısa söz ve mesel" gibi anlamlara gelen "hikmet" (Şemseddîn Sâmi, 2009, s. 555), Osmanlı Türkçesinde daha çok kavramsal karşılığıyla kullanılmış ve âlemin yaratılışındaki hakikate işaret eder olmuştur (Uludüz, 2026, s. 10). Bu kavramsal temele dayanan Mutezile mezhebinin ve Maturidilik mektebinin temsilcileri, Allah'ın hükümlerinde gizli ve açık pek çok hikmet ve dayanak bulunduğunu[1] ve bunların akıl yoluyla bulunabileceğini savunmuşlardır[2] (Boynukalın, 2003, s. 423; Atar, 2010, s. 288). Bu iki ekolün açtığı çığırla birlikte *hikmet-i teşri* denen bir ilim, dinî ilimler arasında kendine yer edinmiştir. Dinî literatürde *makasıdü'ş-şeria* olarak da isimlendirilen bu ilim, dinî hükümlerin hikmet ve sırlarını açıklamaya çalışan, emir ve yasakların konuluş sebeplerini irdeleyen, bütün yönleriyle dinin felsefesini yapan, "Neden?" ve "Niçin?" sorularıyla meşgul olan bir ilimdir (Kahraman, 2010, s. 345). İnsanoğlunun merak duygusunun bir tezahürü olan "Neden?" ve "Niçin?" sorularına bulunacak cevaplarla Allah'ın yapılmasını istediği ve yasakladığı eylemler determinist bir yaklaşımla mantık zemini üzerine oturtulmaya, bu emir ve

[1] Allah'ın iradesinin bir hikmete, makul bir gerekçeye bağlanması "illet" (yani bir şeyi gerektiren sebep) kelimesiyle ifade edilmiştir (Duman, 2019, s. 244). Esasen "illet", hükmün kendisi üzerine kurulduğu açık, düzenli ve tespiti mümkün bir vasıftır (Atar, 2010, s. 64). Bir başka deyişle, söz konusu hükmün kendisi üzerine bina edildiği, hükmün varlığı kendi varlığına, yokluğu ise kendi yokluğuna bağı olan istikrarlı bir niteliktir (Koca, 1998, s. 515). Bir hükümden bahsetmek, onun hikmete değil "illet"e bağlanmasını zorunlu kılmaktadır. İllet bulunduğunda hikmet bulunmasa dahi bir hükümden bahsedilebilir. Oysa bir işte hikmet bulunuyor fakat illet bulunmuyorsa herhangi bir hükümden bahsedilemez (Duman, 2019, s. 247).

[2] Bununla birlikte Eşarilik mektebinin mensupları Allah'ın hükümlerinin bir hikmet ve sebebe bağlanmasını sakıncalı görmüşlerdir (Atar, 2010, s. 287). Bu anlayışa göre, Allah'ın iradesinin bir gerekçeye bağlanması, Allah'a eksiklik nispet etmek anlamına gelir ve bu durum, Allah'ın dilediğini yapan, hiçbir şeye muhtaç olmayan şeklindeki mutlak sıfatlarına aykırıdır (Duman, 2019, s. 244).

yasakların insan için ne gibi kazanımlara kapı aralayacağı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, bilhassa çağdaş bireyin "anlam arayışı"na da cevaplar sunmaktadır. Her şeyi rasyonel bir yaklaşımla ele alan, sebep/fayda ilişkisi çerçevesinde değerlendiren ve olguların arkasında somut bir niyet/anlam arama eğiliminde olan bugünün Müslüman bireyi, dinî pratiklerin uygulanış biçimini bilmekle yetinmemekte, aynı zamanda onları "niçin" yaptığının da izini sürmektedir. *Hikmet-i teşri* ilmi, hükümlerin arkasındaki hikmetleri açıklamaya çalışarak şeri hükümler hususunda insanoğlunun kanaatini güçlendirmiş, onu kalbî bir huzura eriştirmiş ve zihinlerdeki şüpheleri bertaraf etmeyi kolaylaştırmıştır (Şâh Veliyyullâh Dihlevî, 2002/I, s. 22; Yılmaz ve Balcı, 2023, s. 42; Güler, 2024, s. 77).

Kulluğa dair bütün hükümlerin hikmetlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışan eserler *hikmet-i teşri* türü içinde değerlendirilir. Bu eserlerin en önemlileri İmam Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* ve Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserleridir (Kahraman, 2010, s. 348). Bu eserlerde İslam'ın getirdiği hükümlerin nihai gayesinin insanların maslahatlarını gerçekleştirmek, yani yararlı sonuçların elde edilmesini ve zararlı olanların giderilmesini sağlamak olduğu ifade edilmektedir[3] (Boynukalın, 2003, s. 424).

Bu makaleye konu olan *Risâle-i Fıkhiyye* de *hikmet-i teşri* türü içinde değerlendirilebilecek bir eserdir. H 994 (M 1585/86) yılında Budin şehrindeki bir medresede bir sufi ile Mollâ Saʿîd adlı bir din âlimi arasında geçen bir sohbete dayanan *Risâle-i Fıkhiyye*, abdestin ve namazın hikmetlerini anlatan bir eserdir. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde hem manzum hem de mensur olarak tertip edilmiş pek çok nüshası bulunan eser üzerine ilk çalışmayı Fatih Ramazan Süer (2017) yapmıştır. Süer (2017, s. 473); Süleymaniye Kütüphanesi (Serez nr. 4031/4), Millî Kütüphane (06 Mil Yz A 2904/2) ve Atatürk Kitaplığı'nda (Muallim Cevdet, nr. MC_YzK0509) bulunan üç manzum nüshayı tenkitli olarak çalışmış ve eserin 293 beyitten müteşekkil olduğunu ortaya koymuştur. Eser üzerine yapılmış ikinci ve son çalışma ise Gülay Karaman ve Nursel Cambaz'ın (2019) ortak çalışmalarıdır. Karaman ve Cambaz, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi (2542/3) ve Millî Kütüphane'de (06 Hk 4334/2) bulunan iki mensur nüshayı esas alarak tenkitli bir çalışma ortaya koymuştur. Karaman ve Cambaz (2019, ss. 559-561), eserin -Türk Dil Kurumu nüshası hariç- 20 nüshasını tespit etmiş ve bu nüshaların tavsiflerini dikkatlere sunmuştur. Bu değerli çalışmalarda eserin *hikmet-i teşri* türüne ait bir eser olduğu vurgulanmamış, dil incelemesi yapılmamış, ayrıca Türk Dil Kurumu nüshasından bahsedilmemiştir. Bu üç sebep, eser üzerine bir çalışmanın daha yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Kaleme alınan bu makalede *Risâle-i Fıkhiyye*'nin içerik analizi yapılarak *hikmet-i teşri* türü içindeki yeri saptanmaya çalışılacak, daha önce herhangi bir kaynakta zikredilmemiş olan Türk Dil Kurumu nüshası tanıtılacak ve eserin dil hususiyetleri dikkatlere sunulacaktır. Çalışmanın sonuna eserin Türk Dil Kurumu nüshasının transkripsiyonlu metni de eklenecektir.

Risâle-i Fıkhiyye ve Müellifi

Risâle-i Fıkhiyye, Saʿîd yahut Saʿdî[4] adlı bir müellif tarafından H 994 (M 1585/86) yılında kaleme alınan kasidenin[5] mensur bir hikâyeye dönüştürülmüş hâlidir[6]. Eserin müellifi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat eserinden hareketle onun Arapçaya vâkıf, din ilimlerinde kendisini yetiştirmiş bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Saʿîd, bazı kaynaklarda Vidinli Saʿdî Efendi olarak da geçmektedir (Merdin, 1999, s. 16; Kırkıl, 2006, s. 441). Eserin, Mızraklı İlmihal'in derkenarında bulunan bir nüshasında, hikâyenin H 990 (M 1582/83) tarihinde Vidin şehrinde ve Sultan II. Selim[7] zamanında geçtiğinin kaydedilmesi (Merdin, 1999, s. 16), eserin Vidinli Saʿdî Efendi adlı birine ait olabileceğini düşündürmüştür. Aynı isim Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Bölümü'nde (3569) "Manzûme fî İlmi'l-Hâl" adıyla kayıtlı olan nüshanın başında da "Vidinī Saʿdī" (5b) şeklinde kaydedilmiştir. Varyantlaşma sonucu ortaya çıktığı anlaşılan "Vidin" şeklinin güvenilir olmadığı açıktır. Zira eserin Türk Dil Kurumu nüshası da dâhil pek çok nüshasında bu yer ismi "Budin/Budim" şeklinde geçmektedir. Yani müellif, pekâlâ, Budinli Saʿîd Efendi de olabilir.

Saʿîd Efendi'nin eserin müellifi olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Zira müellif, kendi ismini eserin manzum nüshalarında 1. teklik şahıs üslubuyla zikretmektedir: *Bu maʿḳūd ʿuḳdeyi ḥall ėtdi Saʿdī / Raḥīmā ol ḳuluŋa eyle raḥmet* (Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, 3569, 15b/10), *Dört maḥallde ġusl ėtmek sünnet oldı ey Saʿīd / Vaḳfe ü iḥrām ü yevm-i cumʿa ile yevm-i ʿıyd* (Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, 3569, 19b/5).

[3] En yüce ve gerçek faydanın ahiret saadetine ulaşmak olduğu göz önüne alındığında hiçbir dünyevi faydası olmasa dahi namaza ve diğer ibadetlere devam etmek, şuurlu her Müslüman'ın menfaatinedir. İnsanoğlu zihninde Allah'ın varlığı ve birliğini, Hz. Muhammed'in resullüğünü ve Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olduğu gerçeğini yerli yerine oturtursa bundan sonraki amelî uygulamalarda elle tutulur bir hikmet aramasına gerek kalmayacaktır.

[4] Çalışmanın devamında müellif "Saʿîd" ismiyle zikredilecektir.

[5] Eserin özgün hâlinin manzum olarak kaleme alındığı, söz varlığından anlaşılmaktadır. Örneğin eserin Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Bölümü'nde (3569) "Manzûme fî İlmi'l-Hâl" adıyla kayıtlı olan manzum nüshasında geçen *olıcak* (9a/3), *olupdur* (13a/10), *olısar* (14a/5), *bilgil* (14b/9) gibi eskicil biçimler mensur nüshalarda geçmemektedir.

[6] Müellifin ismindeki karışıklık, eserin yazma nüshalarındaki ikili yazımdan kaynaklanmaktadır. Örneğin eserin Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Bölümü'nde (3569) "Manzûme fî İlmi'l-Hâl" adıyla kayıtlı olan nüshasında müellifin ismi hem "Saʿdī" (5b/1, 15b/10) hem de "Saʿīd" (19b/5) şeklinde geçmektedir.

[7] Eserin III. Murâd zamanında yazıldığı açıktır. Zira eser ister 990 ister 994 yılında telif edilmiş olsun, her iki yılda da Osmanlı Devleti tahtında III. Murâd oturmaktadır.

Saʿîd Efendi'nin kaside nazım biçimiyle kaleme aldığı eser, sonraki dönemlerde halkın daha rahat okuyup bilgi sahibi olması için hikâye üslubuyla ve mensur olarak tekrar tertip edilmiştir. Fakat bu tertip sırasında eserin müellifi olan Saʿîd Efendi'nin eserin kahramanlarından biri hâline dönüştürüldüğü görülür (bk. Türk Dil Kurumu nüshası). Eserin tahkiye üslubuyla kaleme alınmış olan mensur varyantlarında Saʿîd Efendi'den "Mollâ Saʿîd" olarak bahsedilir. Hikâyede Mollâ Saʿîd, ibadetlerin hikmetlerini merak eden "koca sufi"nin sormuş olduğu sorulara tatmin edici cevaplar vermeye çalışmaktadır[8]. Soru-cevap şeklinde ilerleyen eserde Mollâ Saʿîd'in (Saʿdî) sufiye verdiği cevaplar alıntı cümleler hâlinde okuyucuya sunulmuştur.

Bir Hikmet-i Teşri Metni Olarak *Risâle-i Fıkhiyye*

İslamiyet'in doğuşu ve yayılışını takiben, İslami esasların anlatıldığı, din ve dünya işleriyle ilgili kuralların şeri dayanaklarla sunulduğu fıkhi eserler külliyatı da yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. İmam Mâlik'in *El-Muvatta*'sı, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *El-Mebsût*, *El-Câmiʿu'l-Kebîr* ve *El-Câmiʿu's-Sagîr* adlı eserleri, İmam Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'i, Ebû Yûsuf'un *El-Harâc*'ı, İmam Şâfiî'nin *El-Ümm*'ü, Burhâneddîn El-Merginânî'nin *El-Hidâye*'si, Kudûrî'nin *El-Muhtasar*'ı ve Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*'sı bu külliyatın en önemli eserlerindendir (Özel, 1996, s. 15-18). Bu eserlerden bazıları ise özel bir sahaya hitap etmeleriyle dikkat çekmektedir. Örneğin "şürûtu's-salât" olarak da adlandırılan namaz risaleleri, müstakil olarak namazın şartlarından ve adabından bahsetmektedir (Çelik, 2020, s. 28).

Namaz risalelerinin bir kısmı ise namazın şartları ve adabından ziyade hikmetlerine odaklanan eserlerdir. Bunlardan biri, bu çalışmaya da konu olan *Risâle-i Fıkhiyye*'dir[9]. Eser, yazma nüshalarının "ilmihal" adını taşımasından ötürü bazı kaynaklarda ilmihal türü kapsamında değerlendirilmiş olsa da (Merdin, 1999, s. 9; Kırkıl, 2006, s. 441) esasen bir ilmihal kitabı değildir[10]. Bu eser, hükümlerin, bunlar içinde de ibadetlerin sebep ve hikmetlerini açıklamaya çalışan *hikmet-i teşri* türüne ait olan bir eserdir.

Risâle-i Fıkhiyye'de "koca sufi"nin sormuş olduğu sorular üzerinden abdest ve bilhassa namaz ibadetlerinin sebep ve hikmetleri açıklanmış, "Neden abdest alınır?", "Abdest alınırken neden baş meshedilir?", "Sabah namazını ilk kim kılmıştır?", "Akşam namazı neden üç rekâttır?" gibi sorulara cevaplar verilmiştir. Mollâ Saʿîd kendisine sorulan soruları kaynak kitaplara atıflar yaparak[11] ve meseleleri peygamberlerin yaşantılarıyla bağdaştırarak yanıtlamıştır. *Risâle-i Fıkhiyye*, bu yönüyle *hikmet-i teşri* türü içinde değerlendirilen diğer eserlerden ayrılmaktadır. Zira İmam Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* ve Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserlerinde namazların rekât sayılarının ve abdest türlerinin hikmeti gibi meselelere değinilmemiş, bu ibadetler *Risâle-i Fıkhiyye*'de olduğu gibi peygamber kıssalarıyla ilişkilendirilerek anlatılmamıştır. Gazâlî'nin eserinde abdestin nasıl alınacağı (1972/I, ss. 353-355), namazın nasıl kılınacağı (1972/I, ss. 419-424), amellerin en efdalinin ve cennetin anahtarının namaz olduğu, namazın günahların bağışlanması için kefaret olacağı hadisler kaynaklığında zikredilmiştir (1972/I, ss. 397-401). Dihlevî'nin eserinde ise namaz, Allah'ı anmak için emredilen bir ibadet olarak ele alınmıştır (2002/I, s. 10). Ayrıca, diğer ibadetlerle birlikte namaz ibadetinin de Allah'ın kullar üzerindeki hakkı olduğu, hak sahiplerinin haklarını istemesi gibi Allah'ın da bu hakkı kullarından istediği dile getirilmiştir (2002/I, s. 249).

Risâle-i Fıkhiyye, namaz vakitlerinin neye göre tayin edildiği hususunda da diğer iki eserden ayrılmaktadır. *Risâle*'de her vakit, peygamberlerin hayatındaki bir dönüm noktasıyla ilişkilendirilir. Bu hususta Gazâlî'nin eserinde bir kayıt mevcut değildir. Dihlevî'nin eserinde de vakitlerin tayini peygamberlerle ilişkilendirilmemiştir. Dihlevî, güneşin doğmasından az önce, zeval vaktinden biraz sonra, güneşin batmasından sonra ve gece yarısından seher vaktine kadar olan vakitlerde ve bu vakitlerin biraz öncesinde ve biraz sonrasında feyiz ve ruhaniyetin yayıldığını, ilahi bereketin ortaya çıktığını kaydetmektedir (2002/I, s. 363). Ona göre meleklerin indiği, Allah'a amellerin arz olunduğu ve duaların kabul edildiği bu vakitler, ibadet için de en uygun vakitlerdir (2002/I, s. 672).

Risâle-i Fıkhiyye'de oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin hikmetlerine değinilmemiştir. Müellifin diğer ibadetlere değil de bilhassa namaz ibadetine odaklanması, namaz ibadetinin öneminden kaynaklanmaktadır. Zira kulluğun göstergesi olan ibadetlerin en dikkat çekeni ve süreklilik arz edeni namazdır. Tekbir ile başlayıp selam ile sona eren, belirli hareket ve sözlerle yapılan bedenî ve ruhani bir ibadet olmasının ötesinde namaz (Atar vd., 2010, s. 305), Allah'a imandan sonra farzların en önemlisi kabul edilen, İslam'ın beş şartından biri olarak imanın alameti mertebesinde bulunan, dinin direği, kalbin nuru ve müminin miracı benzetmelerine muhatap olan bir ibadettir (Bilmen, 2015, s. 125;

[8] Kahramanlardan hareketle esere *Kasîde-i Saʿdî*, *Suʾâl-i Sûfî-i Sâfî, Risâle-i Sûfî* gibi isimler de verilmiştir (Karaman ve Cambaz, ss. 557-558).

[9] Farklı çalışmalarda *Es'ile-i Sûfî Ecvibe-i Sa'dî* (Süer, 2017) ve *Namâz Risâlesi* (Karaman ve Cambaz, 2019) adlarıyla anılan eser, Türk Dil Kurumu nüshasının kaydının tutulduğu katalogda *Risâle-i Fıkhiyye* adıyla kayıtlıdır.

[10] Fatih Ramazan Süer de bu eserin ilmihal kitaplarından daha farklı, özgün bir eser olduğunu ifade etmiş, bununla birlikte *hikmet-i teşri* türüne ait olduğuna değinmemiştir: "... bir şurûtü's-salâtta, abdestin – namazın farzları, sünnetleri, mekruhları vb. konular işlenirken abdest azalarının neden üçer kez yıkanması gerektiğinden veya öğle namazının farzının neden dört rekât olduğundan bahsedilmez. İşte bu noktada namaz ve namazla alakalı toplam 24 esasın îfâ ediliş sebeplerini açıklayan Sa'dî Efendi'nin risalesinin özgünlüğü dikkat çekmektedir." (Süer, 2017, s. 469-470)

[11] Atıf zenginliğiyle dikkat çeken eserde *Dürer*, *Hidâye*, *Kifâye*, *Kitâb-ı Envâr*, *Kitâb-ı Gâye*, *Kitâb-ı İnâye*, *Kitâb-ı Miftâhu's-Saâde*, *Mesâbîh-i Şerîf*, *Nevvâr*, *Şerh-i Dakâyık*, *Şerh-i Fezâil*, *Şerh-i Hakâyık*, *Şerh-i Tergîb*, *Şerh-i Teshîl*, *Şerh-i Vuzû*, *Tefsîr-i Ebu'l-Leys* ve *Tefsîr-i Keşşâf* adlı dinî eserler zikredilmektedir.

Kahraman, 2018, s. 61). Namaz, kulu Allah'a yaklaştıran en büyük amel olmasının yanında tefekkür kapılarını açan, bünyesinde barındırdığı dua ve niyazla birlikte kulluk bilincini geliştiren bir işleve de sahiptir (Güler, 2024, s. 114-115). Her ne kadar beş vakit namazın bugün bilinen biçimiyle Miraç hadisesiyle birlikte farz kılındığı bilinse de Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'den önceki tüm peygamberlerin namaz kılmakla emrolunduğu, yani namazın diğer semavi dinlerde de farz olduğu Kur'an-ı Kerim'deki muhtelif ayetlerden (Bakara, 2/183; Yûnus, 10/87; Hûd, 11/87; İbrâhîm, 14/37 vd.) anlaşılmaktadır (Algül vd., 2005, s. 219). Allah'ın huzurunda durup onu tazim etmenin en somut yolu olan namazın "anahtarı" ise abdesttir (İmam Gazâlî, 1974/I, s. 333; Polat, 2020, s. 393). Bütün bu hususiyetler, namazı (ve onunla birlikte abdesti) önem derecesi bakımından diğer ibadetlerin önüne geçirmiştir. Risâle'de[12] abdest ve namazın her bir rüknü, "hikmet-i teşri" perspektifiyle ele alınmış ve şeri hükümlerin arka planındaki sırlar şu şekilde detaylandırılmıştır:

Abdestin Farz Kılınışının Sebep ve Hikmeti: Abdest ibadeti, kişinin her vakit temizliğe riayet etmesini sağlayan, bu temizliği bir yaşam biçimi hâline getirerek kendisini pek çok hastalığa zemin hazırlayan kirli hâllerden muhafaza eden bir ibadettir (Kahraman, 2018, s. 344). Bu ibadetin emredilişinin sebep ve hikmeti, *Risâle*'de Hz. Âdem ve Hz. Havva üzerinden anlatılır. Buna göre Hz. Havva, cennette, şeytanın aldatmasıyla yasak olan buğday tanesinden birkaç tane yemiş ve Hz. Âdem'e de yedirmiştir. Buğday tanesini yediğine pişman olan Hz. Âdem, elini pişmanlık nişanesi olarak başına koyduğu için abdestte başın mesh edilmesi emredilmiştir (3b/3-4a/1). Mesh, diğer *hikmet-i teşri* eserlerinde de benzer bir sembolik değerle anlatılmıştır. Bu farzın tevazunun ifadesi olduğu, kibirden vazgeçildiğine ve günahlardan tövbe edildiğine delalet ettiği de belirtilmektedir (Kahraman, 2010, s. 357).

Risâle'de abdestte yüz, eller ve kolların yıkanmasının sebebi ise, Hz. Havva'nın buğdaya yüzünü döndürmesi ve elleriyle onu koparması olarak gösterilir (4a/1-4a/4). Abdest sırasında bu uzuvlarını yıkayan bir mümin, bu uzuvları ile işlemiş olduğu günahlardan da kurtulmuş olacaktır. Müellif Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın bu anlatısının *Şerh-i Dakâyık*'ta geçtiğini belirtmektedir (4a/8). Abdestin sebep ve hikmetlerinin anlatıldığı bahiste teyemmüm ise Hz. Nuh'a dayandırılır. Buna göre tufandan korunmak üzere gemiye binen Hz. Nuh, su bulamadığı için elbisesinin tozuyla teyemmüm[13] almış ve bu abdest türünü ilk uygulayan kişi olmuştur (4b/2-4b/10).

Risâle'de teyemmümün şartları da anlatılmaktadır. Buna göre bir kimse sefere çıkıp sudan bir mil uzakta olsa ya da yakın olmasına rağmen düşman korkusundan dolayı suya erişmesi mümkün olmasa teyemmüm alabilir. Bunun yanında kişinin satılır durumda olan suyu almaya maddi gücünün yetmemesi yahut misafir olarak gidilen şehirde cünüplüğün ortaya çıkması, teyemmüm için geçerli sebeplerdir. Hastalanıp fakirlikten dolayı sıcak suyun bulunamaması ve hastalığın şiddetlenmesi korkusuyla soğuk suyla yıkanılamaması durumları da teyemmüm almayı caiz kılar[14] (5a/7-5b/5).

Beş Vakit Namazın Farz Kılınışının Sebep ve Hikmeti: Namazın hikmetlerinin nakli, beş vakit namazın niçin farz kılındığının zikredilmesiyle başlar. Buna göre Hz. Muhammed'in nuru yaratıldığında bu nurun güzelliği kendisine gösterilmiştir. Kendi nurunun güzelliği karşısında hayranlığa kapılan Hz. Muhammed, Allah'a beş kere secde etmiştir. Bu beş secde, Müslümanlara beş vakit namaz şeklinde farz kılınmıştır. Müellif, bu rivayetin *Nevvâr* adlı eserde geçtiğini belirtmektedir (5b/8-6a/8).

Sabah Namazı'nın Farz Kılışının Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'de beş vakit namazın başlangıcı olan Sabah Namazı'nın ilk defa Hz. Âdem tarafından kılındığı ifade edilmektedir. Buna göre cennette yaşamını sürdürürken karanlığın ne olduğunu bilmeyen Hz. Âdem, Dünya'ya gönderildiğinde Güneş'in battığını ve etrafın karardığını görünce korkuya kapılmıştır. Fecrisadık belirdiğinde ise günün tekrar aydınlanacağını anlamış ve iki rekât şükür namazı kılmıştır. Bu namaz, kendisinden sonrakilere Sabah Namazı olarak farz kılınmıştır (7a/3-7b/3).

Öğle Namazı'nın Farz Kılışının Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'ye göre Öğle Namazı'nı ilk kılan peygamber Hz. İbrahim'dir. Gördüğü rüya üzerine oğlu Hz. İsmail'i kurban etmeye karar veren İbrahim Peygamber, Allah'ın lütfu ile gökten inen koçu kurban eder ve Hz. İsmail hayatta kalır. Hz. İbrahim, öğle vakti gerçekleşen bu hadise esnasında mana âleminde kurtulmuş olduğu "dört" sıkıntıyı görür. Genç yaşında kâfirlerin putlarını kırıp elindeki baltayı büyük putun boynuna astığında kâfirler ona zarar vermek istemiş fakat Allah'ın inayetiyle bunu başaramamışlardır. Yıllar sonra Nemrut, kendisini ateşe attırmış, fakat Yüce Allah ateşi bir gül bahçesine dönüştürmüştür. Başka bir vakit Hz. İbrahim Mısır'a hicret ettiğinde kâfirler onun ailesine zarar vermeye niyetlenmişler fakat buna niyetlenen herkesin eli kurumuştur. Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail'in kurban edilmekten kurtulmasıyla birlikte bu "dört" kurtuluşun bir işareti olarak öğle vaktinde dört rekât şükür namazı eda etmiş ve bu namaz, sonrakilere Öğle Namazı olarak farz kılınmıştır (7b/4-8b/7).

İkindi Namazı'nın Farz Kılışının Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'de İkindi Namazı'nı ilk kılan peygamberin Hz. Yunus olduğu ifade edilir. Kavmine incindikten sonra bir gemiyle denize açılan Hz. Yunus, gemide bulunanlar

[12] Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında eser, kısaca "Risâle" olarak anılacaktır.

[13] Sözlük anlamı bir işe yönelmek, bir şeyi kastetmek olan *teyemmümün* fıkıh terimi olarak karşılığı, su bulunmadığı yahut bulunmasına rağmen kullanma imkânının olmadığı durumlarda abdest gerektiren bir ibadete hazırlık maksadıyla temiz toprak veya toprak cinsi sayılan bir maddeye elleri sürüp yüzü ve iki kolu mesh etmektir (Bilmen, 2015, s. 116; Şeyh Bedreddîn, 2012, s. 71; Atar, 2010, s. 290; Kahraman, 2018, s. 52; Algül vd., 2005, s. 208-209).

[14] İmam Gazâlî (1974, s. 368) ve Şeyh Bedreddîn'in (2012, s. 70) eserlerinde de zikredilen bu görüşler, Hanefi mezhebinin imamı Ebu Hanife'den alınmıştır.

tarafından denize atılmış ve bir musibet olarak balığın karnında uzun bir süre imtihana çekilmiştir. Balığın karnından bir ikindi vaktinde kurtulan Hz. Yunus, şükür nişanesi olarak dört rekât nafile namaz kılmıştır. Birinci rekâtı balığın eziyetinden kurtulduğu için, ikinci rekâtı denizin eziyetinden kurtulduğu için, üçüncü rekâtı kendi kavminin gazabından kurtulduğu için, son rekâtı ise zillete düşmekten kurtulduğu için kılmıştır. Hz. Yunus'un ikindi vaktinde eda etmiş olduğu bu dört rekât namaz, sonrakilere İkindi Namazı olarak farz kılınmıştır. Müellif, bu anlatının *Kitâb-ı Gâye*'de kayıtlı olduğunu zikretmektedir (8b/8-9b/5).

Akşam Namazı'nın Farz Kılışının Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'ye göre Akşam Namazı'nı ilk kılan peygamber Hz. İsa'dır. Kavmi Hz. İsa'ya "Allah'ın oğlu" demekle küfre düştüğünde Allah bir akşam vakti "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?" [Mâide, 5/116] ayetini indirmiş, Hz. İsa da Allah'ın tek olduğunu izhar etmek için üç rekât nafile namaz kılmıştır. Bu namaz, sonrakilere Akşam Namazı olarak farz kılınmıştır. Müellif bu anlatının *Kitâb-ı İnâye*'de kayıtlı olduğunu zikretmektedir (9b/5-10a/6).

Yatsı Namazı'nın Farz Kılışının Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'de Yatsı Namazı'nı ilk kılan peygamberin Hz. Musa olduğu ifade edilir. Medyen'den çıkıp yola düşen Hz. Musa'nın yüreği dört farklı hüzne gark olmuştur. Evlatlarından, kardeşi Harun'dan ve ailesinden uzak kalmanın hüznüne bir de düşmanı Firavun'un verdiği üzüntü eklenmiştir. Sina Dağı'na geldiği zaman Allah, Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'a peygamberlik vermiş, Hz. Musa'yı da gönlündeki hüzünlerden kurtarmıştır. Hz. Musa bu ihsana erdiğinde yatsı vaktidir ve bu dört sıkıntıdan kurtulmasına karşılık dört rekât şükür namazı eda etmiştir. Bu namaz, sonrakilere Yatsı Namazı olarak farz kılınmıştır. Müellif bu anlatının da *Kitâb-ı İnâye*'de kayıtlı olduğunu zikretmektedir (10a/6-10b/8).

Vitir Namazı'nın Farz Kılışının Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'ye göre Yatsı Namazı'ndan sonra kılınan Vitir Namazı'nı ise ilk defa Hz. Muhammed kılmıştır. Bu namazın üç rekât olmasının sebep ve hikmeti ise Miraç hadisesine atfen anlatılır. Buna göre Hz. Muhammed Miraç'a yükselmeden evvel Hz. Ebubekir, o yüce makamda kendisi için de bir rekât namaz kılmasını rica etmiştir. Hz. Muhammed Miraç'a yükseldiğinde bulunduğu makamın güzelliğinden Hz. Ebubekir'e verdiği sözü unutmuş ve önce kendi nefsi için bir rekât namaz kılmıştır. Hz. Cebrail, arkadaşı Hz. Ebubekir'in ricasını hatırlatınca bir rekât namaz da Hz. Ebubekir için kılmıştır. Namazı bitirmeye yakın Hz. Cebrail Allah'ın bir rekât daha kılması emrini getirmesi üzerine Hz. Muhammed üçüncü rekâta başlamıştır. Fatiha ve zammı sureyi okuduktan sonra rükûya gidecekken cehennem ehlinin ahvali kendisine gösterilmiş, bu korkutucu manzara karşısında Hz. Muhammed tekrar tekbir almış ve dua niyetiyle kunut dualarını okumuştur. Hz. Muhammed'in kılmış olduğu bu üç rekâtlık namaz, sonrakilere Vitir Namazı olarak miras kalmıştır (10b/8-11b/12).

Vitir Namazı'nın hükmi durumu da eserde tartışılmıştır. Esasen bu namaz, Ebu Hanife'ye göre vacip, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre müekked sünnettir (Erdem, 2013, s. 111; Şeyh Bedreddîn, 2012, s. 109-110; Esad Muhammed Sâid es-Sâğırcî, 2010, s. 227). Eserde ise Hz. Muhammed bu namazın ilk rekâtını kendi nefsi için kıldığından Vitir Namazı'na "sünnet" hükmü verildiği, ikinci rekâtını Hz. Ebubekir'in isteği üzerine kıldığından "vacip" hükmü verildiği, üçüncü rekâtını Allah'ın emri üzerine kıldığından "farz" hükmü verildiği belirtilir. Bununla birlikte bu namazı terk edenlerin fasık ve asi olacağı da vurgulanır. Müellif bu bilgilerin *Mesâbîh-i Şerîf*'te kayıtlı olduğunu zikretmektedir (12a/1-12a/8).

Seferî Olarak Namaz Kılmanın Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'de beş vakit namazın farz kılınmasının sebep ve hikmetlerinden sonra seferî olarak namaz kılmanın sebep ve hikmetlerinden de bahsedilir. *Risâle*'ye göre seferî olarak ilk namazı Hz. Muhammed kılmıştır. Bir sefer sırasında ihtiyacını gidermek için bir derenin öte tarafına geçen Peygamber, büyük bir akıntının gelmesiyle karşı kıyıda mahsur kalır. Burada karşılaştığı bir müşriki Allah'ın yardımıyla defettikten sonra ashabının yanına gelir fakat bu sırada namaz vaktinin geçmiş olduğunu fark eder. Bunun üzerine Hz. Cebrail gelerek Allah'ın emrini iletir. Buna göre seferlerde dört rekâtlık namazlar, iki rekât olarak kılınabilecektir (12a/9-13b/9).

Namazda Kıraatin Sesli veya Sessiz Yapılmasının Sebep ve Hikmeti: İslamiyet'in ilk yıllarında beş vakit namazın tamamında kıraat sesli yapılmıştır. Öğle ve ikindi namazlarında da Kur'an'ın açıktan okunduğuna delalet eden rivayetler vardır. Ebû Katâde, öğle namazında Hz. Muhammed'in Kur'an okuduğunu ve cemaate işittirdiğini belirtmekte; Câbir b. Semura ise Hz. Muhammed'in öğle ve ikindi namazlarında Burûc ve Târık surelerini okuduğunu söylemektedir (Esad Muhammed Sâid es-Sâğırcî, 2010, s. 192). Daha sonra kâfirlerin bilhassa öğle ve ikindi vakitlerindeki tacizlerinden ötürü bu vakitlerde kılınan farz namazlarında kıraat sessiz yapılmaya başlamıştır. *Risâle*'de bu uygulamanın İsrâ Suresi 110. ayete dayandırıldığı ifade edilir: "Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut." [İsrâ, 17/110]

Sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde ise kıraat sesli yapılmaya devam etmiştir. Çünkü bu vakitlerde kâfirler kendi faydasız işleriyle meşgul olduklarından tacize yeltenmemişlerdir. Cuma ve Bayram namazlarında da kıraat sesli yapılır. Zira bu namazlar mütecaviz kâfirlerin bulunmadığı Medine şehrinde kılınmaya başlamıştır. Bu uygulamalardan ötürü kıyamet gününe kadar kıraatin bu şekilde yapılması vacip hükmündedir. Müellif bu bilgilerin *Kifâye*'de kayıtlı olduğunu zikretmektedir (13b/10-14b/6).

Namaza *Sübhaneke* ile Başlamanın Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'de namaza *sübhaneke* duası ile başlamanın sebep ve hikmeti, Abdullah ibn Abbas'a dayandırılan bir rivayet ile açıklanır: Arş yaratıldığında Yüce Allah, kanatları iki yüz bin yıllık yol miktarı olan dört melek yaratmış ve onlara arşı götürmelerini emretmiştir. Fakat melekler arşı

kaldıramamış ve Allah'ın yaratma kudreti karşısında hayranlığa kapılarak *sübhaneke* duasını okumuşlardır. Allah bu dua hürmetine onlara güç vermiş ve melekler arşı kaldırarak ait olduğu yere getirmişlerdir. İşte kul da emanet olarak taşıdığı bedenini menziline eriştirmek üzere güce ihtiyaç duymaktadır ve bu gücü namaza başlarken okuduğu *sübhaneke* duasından alır. Müellif bu bilgilerin *Şerh-i Hakâyık*'ta kayıtlı olduğunu zikretmektedir (14b/8-15b/3).

Rükûnun Bir Secdenin İki Olmasının Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'ye göre rükûnun bir olduğuna iki secde şahit gibidir. Rükû, başlı başına, ibadetteki eksiklerin özrünü dilemeye işarettir. Secde ise kulluğun, âcizliğin ve tevazunun bir simgesi olmasının yanında Şeytan'ın isyankârlığına bir cevap mahiyetindedir. Zira Allah emretmesine rağmen Şeytan secde etmemiştir. Ona nispet olsun diye secde bir değil iki kere edilir. Ayrıca namazda secde etmek, insanın öldükten sonra toprakta kalmayı istemeyip tekrar yaratılma isteğini temsil ederek Tâ-hâ Suresi'nde vadedilmiş olana duyduğu özlemi yansıtır[15]: [Ey insanlar!] Sizi topraktan yarattık, [ölümünüzle] sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız." [Tâ-hâ, 20/55] Müellif bu bilgilerin *Şerh-i Dürer*'de kayıtlı olduğunu zikretmektedir (15b/4-16a/3).

Namazda Tahiyyat Okumanın Sebep ve Hikmeti: İslami kaynakların pek çoğunda kaydedildiği üzere *tahiyyat* duası Miraç gecesinin bir temsilidir. *Risâle*'de de Hz. Muhammed'in Miraç gecesinde görmüş olduğu harikuladelikler karşısında Allah'a kulluğunu göstermek için *et-taḥiyyātu li'l-lāhi ve'ṣ-ṣalavātu ve'ṭ-ṭayyibāt* dediği, Yüce Allah'ın da ona *es-selāmu ʿaleyke eyyuhe'n-nebiyyu ve raḥmetu'l-lāhi ve berekātuhu* şeklinde mukabele ettiği anlatılır. Hz. Muhammed Yüce Allah'ın verdiği selamdan ümmeti de hissedar olsun diye *es-selāmu ʿaleynā ve ʿalā ʿibādi'l-lāhi'ṣ-ṣālihīn* demiş, bu uhrevi diyaloğa Hz. Cebrail ve büyük melekler *eşhedu en lā ilāhe illa'l-lāh ve eşhedu enne Muḥammeden ʿabduhu [ve resūluhu]* diyerek şahitlik etmişlerdir. Müellif bu bilgilerin *Kitâb-ı Envâr*'da kayıtlı olduğunu zikretmektedir (16a/3-16b/8).

Risâle'de Allah'ın cennette *tayyibat* adında bir ağaç ve çeşme ile *salavat* adında bir kuş yarattığı da anlatılır. Buna göre namazlarda her kim *tahiyyat* duasını okursa bu kuş çeşmeye dalıp silkinir ve üzerinden saçılan damlalar adedince Yüce Allah melek yaratır. Bu melekler kıyamet gününe kadar *tahiyyat* duasını okuyan kişilere bağışlanma dilerler. Müellif bu rivayetin *Kitâb-ı Miftâhu's-Saâde*'de kayıtlı olduğunu zikretmektedir (16b/11-17a/9).

Namazda Tahiyyat'tan Sonra Salavat Okumanın Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'de *tahiyyat* duasından sonra *salli* ve *barik* dualarının okunmasının sebep ve hikmeti, Enes b. Malik'ten rivayet edilen bir hadisle açıklanır. Buna göre *salli* ve *barik* dualarının okunması bizzat Hz. Muhammed'in emridir: "Ey ashabım ve ümmetim! Dualarınızda bana salat ve selam edin ki dualarınız kabul olsun. Eğer bunu yapmazsanız dualarınız reddolunur. Zira eski günah sahibine geri döner." Müellif bu hadisin *Şerh-i Fezâil*'de kayıtlı olduğunu zikretmektedir (17a/11-17b/5). *Risâle*'de Hz. Muhammed'in isminin anıldığı her mahalde ona salat ve selam etmenin vacip olduğu da vurgulanır. Tahiyyat duasının sonunda da Hz. Muhammed'in ismi zikredildiği için hemen ardından "salavat" niyetiyle *salli* ve *barik* dualarını okumak gerekir. Müellif bu istidlalin *Kitâb-ı Miftâhu's-Saâde*'de bulunduğunu ifade etmektedir (17b/7-18a/1).

Namazın Sonunda İki Yana Selam Vermenin Sebep ve Hikmeti: *Risâle*'ye göre namazın sonunda sağ tarafa selam vermek, Allah'tan rıza ve rahmet talep etmeye işaret etmektedir. Sol tarafa selam vermek ise Allah'ın azabından aman dilemeye işaret eder. Yalnızca sağ tarafa selam vermek vacip, sağ ile birlikte sol tarafa selam vermek ise sünnettir (18a/2-18a/7).

Risâle'de anlatılan rivayetlere göre namazla ilgili her eylem, sembolize edilmiş bir hikmeti yansıtır: Hz. Âdem ve Hz. Havva üzerinden anlatılan abdest ibadeti, günahlardan dolayı pişman olunduğuna ve tövbe edildiğine işaret etmektedir. Hz. Âdem üzerinden anlatılan Sabah Namazı, bilinmezin neden olduğu korkudan ferahlığa çıkışı, Hz. İbrahim üzerinden anlatılan Öğle Namazı, büyük sıkıntılardan kurtuluşu, Hz. Yunus üzerinden anlatılan İkindi Namazı, darlıktan genişliğe kavuşmayı, Hz. İsa üzerinden anlatılan Akşam Namazı, tevhit inancının ilanı ile iftiralardan arınmayı, Hz. Musa üzerinden anlatılan Yatsı Namazı ise hüzünlerin ilahi lütufla son bulmasını sembolize eder. Vitir Namazı, kulun Allah'a yakarışının ve cehennem azabından uzak olma dileğinin bir tezahürüdür. Kıraat içinde yer alan *sübhaneke* duası, acziyetin itirafı mahiyetinde olup kudretin ancak Allah'ın elinde olduğunu ifade etmektedir. *Tahiyyat*, namazın kulun miracı olduğunun sembolik bir tanığı, *salli* ve *barik* duaları ise Hz. Muhammed'e duyulan derin saygının ve vefanın göstergesidir. Şeytan'a bir karşı duruş, bir itiraz mahiyetinde olan secde, teslimiyetin izharı olmasının yanında, namaz kılan bir kula topraktan gelip yine toprağa döneceğini, nihayet yeniden yaratılacağını hatırlatmaktadır. Namazın sonunda selam vermek ise yaşamın sonunda cennete ve Allah'ın rahmetine erişmeyi temsil etmektedir.

Risâle'de zikredilen hikmetlerin pek çoğunun sahih rivayetlere dayanmadığı ve yakıştırma yoluyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadislerinde peygamber kıssalarına bağlanan bu anlatıların kahir ekseriyeti yer almamaktadır. Bugün muteber olan pek çok fıkhi eserde de bu rivayetlere yer verilmemiştir. Bu durum, ibadetlerin akılla bütünüyle kavranamayan yönünü ortaya koymakta, hükümlerin arkasındaki beşerî hikmet arayışından ziyade, Şâri'nin (hüküm koyucunun) iradesine ve emrin kendisine odaklanmak gerektiğini göstermektedir.

[15] Rükû ve secdenin farklı anlamları da kaynaklarda zikredilmiştir. Örneğin rükû "... yaratılmış varlıkların, ilahi tecellilerin Varlık'ı içinde, yani Mutlak Varlık içinde yok mesabesinde olduklarını hissetmeyi temsil eder." Secde ise "Allah'ın Mutlak tezahür ve tecellisinin sürekliliği karşısında beşerî durumun hiçliğini, yok oluşunu canlandırır." (Kahraman, 2018, s. 350)

Risâle-i Fıkhiyye'nin Türk Dil Kurumu Nüshası

Risâle'nin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde hem manzum hem de mensur olarak tertip edilmiş pek çok nüshası bulunmaktadır. Fatih Ramazan Süer (2017, s. 473), eserin üç manzum nüshası üzerine bir çalışma kaleme almıştır. Gülay Karaman ve Nursel Cambaz ise (2019, ss. 558-561) çalışmalarında eserin 20 mensur nüshasını tanıtmış, bunlardan üç tanesinin tenkitli yayımını dikkatlere sunmuşlardır. Eserin bu nüshalar dışında kalan ve hiçbir kaynakta zikredilmeyen bir başka mensur nüshası ise Türk Dil Kurumu nüshasıdır. Kurum kütüphanesinde "Yazma A/482" numarasıyla kayıtlı olan nüsha, *Risâle-i Fıkhiye* adını taşımaktadır. İç kapağında nüshanın farklı bir kütüphanede de muhafaza edildiğine işaret eden "Numara 46" kaydı dikkat çekmektedir. Nüsha iyi muhafaza edilmiş, şemsesiz ve köşebentsiz kırmızı bez kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazı; kartal filigranlı, zamanla kirlenmiş nohudi renkli kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmış harekeli nesihtir. Yazı alanı cetvelsiz olup nüsha genel itibarıyla sade bir tertibe sahiptir. Sayfalarda yer yer rutubet lekeleri vardır. Mürekkebin de bilhassa son varaklarda dağılmış olduğu görülür.

Türk Dil Kurumu nüshasında sayfalar 12 satır ihtiva edecek şekilde düzenlenmiştir. Bununla birlikte 1b sayfasında 9; 5a, 5b, 6a ve 18a sayfalarında 11 satır yer almaktadır. Sayfaların ebadı 23,5*17 cm, yazı alanının ebadı ise 18,5*10 cm'dir. Eserin manzum varyantlarında müellif olduğu anlaşılan Mollâ Saʿîd'in (Saʿdî) ismi nüshanın 3a sayfasının 10-11. satırlarında ve 18a sayfasının 10. satırında geçmektedir. Müstensihi meçhul olan nüsha, ketebe kaydından anlaşıldığı üzere 17 Ramazan 1247 (19 Şubat 1832) tarihinde bir Pazar günü istinsah edilmiştir[16].

Risâle-i Fıkhiyye'nin Dil Özellikleri

İmla Özellikleri

Ünlülerin Gösterimi: İmla tutarsızlıklarının hemen her eserde görüldüğü Eski Anadolu Türkçesi dönemine nazaran Osmanlı Türkçesi döneminde, standart hâle gelmiş bir imla görünümü vardır. Böyle olmakla birlikte imlanın yer yer çeşitlilik arz ettiği kullanımlar da dikkat çekmektedir. Bu dönemde Türkçe kökenli kelimelerde içte ve sonda ünlülerin genellikle harfle gösterildiğine tanık olunur. *Risâle*'de de bu temayüle uyulmuştur:

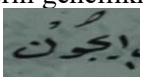 için 5a/5 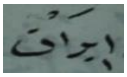 ırak 5a/8 iki 12a/9

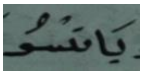 yatsu 2b/4 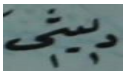 dişi 17a/3

Metinde "e" ünlüsünün dahi iç seste yer yer "ه" ve "ا" harfleriyle karşılandığı görülür:

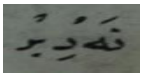 nėdir 2a/9 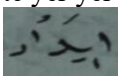 ėder 13a/8 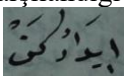 ėderken 4a/9

Bazı örneklerde ise Türkçe kökenli kelimelerde söz içinde ünlüler gösterilmemiştir:

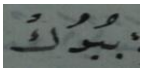 büyük 8a/1 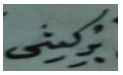 bir kişi 17a/3

Risâle'de standartlaşmış imlaya aykırı örnekler de mevcuttur. Örneğin /+dAn/ eki pek çok örnekte standart imlaya uygun yazılmışken bir örnekte ekin ünlüsü "ا" harfi ile karşılanmıştır:

Standart İmla:

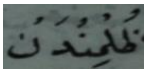 ẓulmından 9a/12 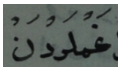 ġamlardan 10b/2

Aykırı İmla:

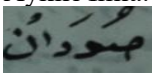 ṣudan 5a/8

Risâle'de Arapça kelimelerin imlasında da dikkat çekici bir kullanıma rast gelinmektedir. Bazı kelimelerde iç sesteki "a" ve "e" seslerini göstermek için üstün harekesinin yanında "hareke-i hançeriye" de kullanılmıştır:

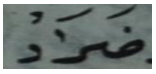 żarar 8a/7 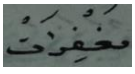 maġfiret 11a/3 ādem 12a/12

 hicret 14b/2 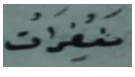 maġfiret 17a/8 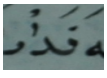 ḳadar 17a/6

Risâle'de "kendü" kelimesinin son ünlüsünün Kur'an-ı Kerim imlasıyla yazıldığı tespit edilmiştir. Bu yazımın Kur'an-ı Kerim'de geçen "امنوا" (āmenū), "ظلموا" (ẓalemū), "كفروا" (keferū) gibi yazımların etkisiyle ortaya çıktığı açıktır:

[16] Nüsha tavsifinde kütüphane kayıtlarından da yararlanılmıştır.

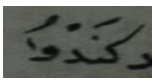 kendü 1b/9 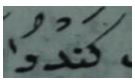 kendü 12a/2

Bunun yanında ünlü ile biten bazı kelimelerden sonra belirtme ekinin "hemze+ى" ile gösterilmesi de Arap imlasının bir etkisi olsa gerektir:

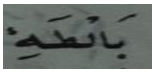 balṭaʾı 8a/1 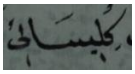 kilīsāʾı 7b/12

İzafet Kesresinin Gösterimi: Farsça tamlamalarda karşılaşılan izafet kesresi, *Risâle*'de farklı yazım özelliklerine sahiptir. Farsça terkiplerde ünsüz ile biten kelimelerden sonra bazen hiçbir işaret konulmadığı görülür:

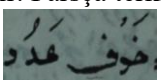 ḫavf-ı ʿadū 5a/9 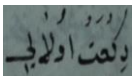 rikʿat-ı ūlāyı 9a/10 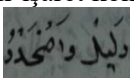 delīl-i vāżıḥdur 15b/5

Bazen ünsüz ile biten kelimelerden sonra "esre" kullanıldığına tanık olunur:

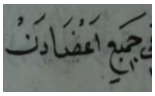 cemīʿ-i aʿżādan 2a/4 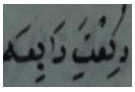 rikʿat-ı rābiʿa 9b/2 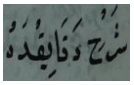 şerḥ-i daḳāyıḳda 4a/8

İzafet kesresinin bir örnekte "ى+esre", üç örnekte "ötre" ile karşılanması ise ayrıca dikkat çekmektedir:

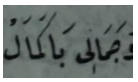 cemāl-i bā-kemāl 6a/4 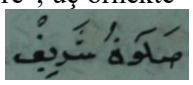 ṣalavāt-ı şerīf 3a/7

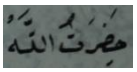 Ḥażiret-i Allāh 6a/5 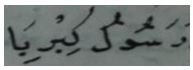 resūl-i kibriyā 16a/4

Metinde "ه" ile biten kelimelerden sonra ise "hemze-i izafet" kullanılmıştır:

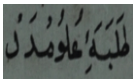 ṭalebe-i ʿulūmdan 1b/9 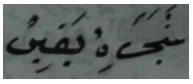 şecere-i yaḳīn 6a/1

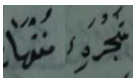 şecere-i müntehā 16b/11-12

"Ve" Bağlacının Gösterimi: *Risâle*'de "ve" bağlacı çoğunlukla "و" harfiyle gösterilse de yer yer "esre" ve "esre+و" ile gösterildiği de görülür:

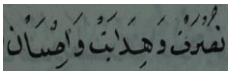 nuṣret ve hidāyet ve iḥsān 10b/3 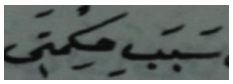 sebeb ve ḥikmeti 9b/

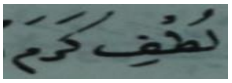 luṭf ve kerem 16b/3 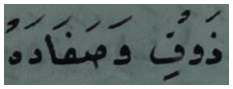 ẕevḳ u ṣafāda 3b/5

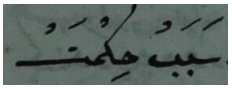 sebeb ve ḥikmet 10b/10

"د" ~ "ط" Nöbetleşmesi: Eski Türkçe döneminde kelime başında yer alan tonsuz "t" ünsüzlerinin Batı Türkçesindeki pek çok kelimede tonlulaşarak "d" şeklini aldığı görülmektedir. Bu doğal gelişmenin sonucu Eski Türkçedeki "taḳı, türlüg, tört, tė- vb." kelimeleri, Batı Türkçesinde "daḫı, dürlü, dört, dė-" şekline dönüşmüş ve kelime başı ünsüzleri Arap alfabesinde "د" harfiyle gösterilmiştir. Bu durum Risâle'de görülmekle birlikte iki örnekte standartlaşan imla gereği kelime başındaki tonlu "d" ünsüzünün "ط" ile gösterildiğine tanık olunur:

"د" Harfinin Kullanımı:

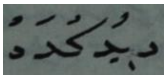 dėdükde 6b/14 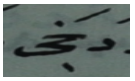 daḫı 10b/8 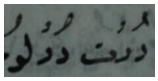 dört dürlü 7b/9

"ط" Harfinin Kullanımı:

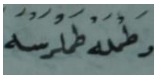 ṭamla ṭamlarsa 17a/6 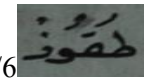 ṭoḳuz 1b/7

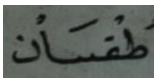 ṭoḳsan 1b/7 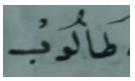 ṭalup 17a/5

"Ç" için "ج", "P" için "ب" Harflerinin Kullanılması: Osmanlı Türkçesi imla geleneğinin bir özelliği olarak yazma eserlerde "ç" ünsüzünün "ج" harfi ile, "p" ünsüzünün ise "ب" harfi ile gösterildiği görülür. Bu imla hususiyeti *Risâle*'deki pek çok örnekte de tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte metinde "t" ünsüzünün "د" ile gösterildiği örnekler de vardır:

ç → "ج"

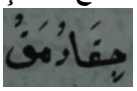 çıḳarmaḳ 5b/6 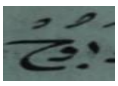 üç 2b/6 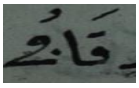 ḳaç 3b/9

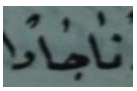 nā-çār 9a/4 aġaç 17a/4 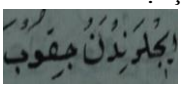 içlerinden çıḳup 8b/12

p → "ب"

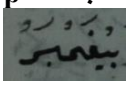 peyġamber 7b/4 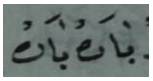 pāre pāre 8a/2 ḳopar- 4a/3

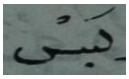 pes 11a/3 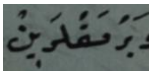 barmaḳların 5b/6 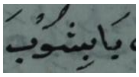 yapışup 15a/4

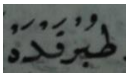 ṭopraḳda 15b/11

t → "د"

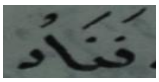 ḳanat 14b/11 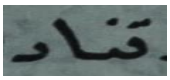 ḳanat 15a/1

Kelimelerin Yanlış Yazımı: *Risâle*'de Arapça ve Farsça kelimelerin pek çoğunda yazım yanlışlarının ortaya çıktığı tespit edilmektedir. Bu yazım yanlışlarının bir kısmı "ẖ" ünsüzlerinin "ح"ile, "ḫ" ünsüzlerinin "خ" veya "ج" ile, "ż" ünsüzlerinin "ص" ile, "ġ" ünsüzlerinin "ع" ile gösterilmesi sonucu ortaya çıkmıştır:

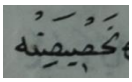 taẖṣīṣine 2a/4 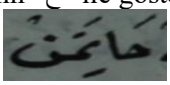 ẖātemin 5b/6 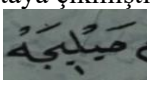 ẖaylīce 7a/8

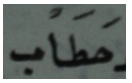 ḫiṭāb 9b/12 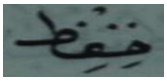 ḥıfıẓ (ḥıfẓ) 8b/2 Ḥavvā 5a/3

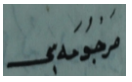 merḥūmesi 16b/4 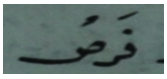 farż[17] 2b/8 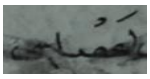 aʿżāsı 2a/7

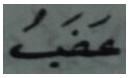 ġażab 9b/1 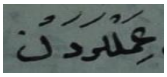 ġamlardan 10b/5

Metindeki bazı Arapça kelimelerin kalıplarına uygun yazılmadığı görülmektedir:

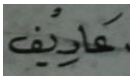 ārif 2a/2 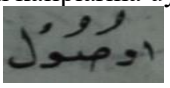 uṣūl 2a/3 cemʿ 3a/12

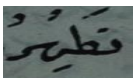 taṭh[ī]r 4a/10 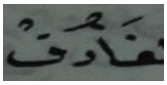 Fār[ū]ḳ 6b/11 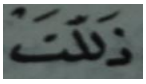 z̲illet 9b/2

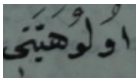 ulūhiyyeti 10a/3 duʿā 17a/8 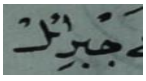 Cebrāʾ[ī]l 11a/9

Metinde "ḳunūt" kelimesinin "د" ile, "kitāb" kelimesinin "ن" ve "ب" ile yazılması sonucu da yazım yanlışları ortaya çıkmıştır:

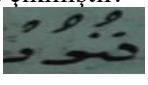 ḳunūt 2b/7 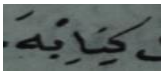 kitāb-ı 9b/5 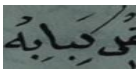 kitāb-ı 10b/8

Aşağıdaki örnekte ise "ه" harfinin kullanılmamasından kaynaklanan bir yazım yanlışı vardır:

 mükerremede 13b/12

Metinde Farsça "düşmān" kelimesi de geçtiği tek yerde aslına uygun yazılmamıştır:

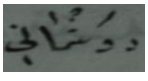 düşmānı 10a/12

Bilindiği üzere Türkçe kökenli bazı kelimeler bünyelerinde damak n'sini (ŋ) barındırmaktadır. Esasen diş n'sine sahip olan "ben" zamirinin üzerine yönelme eki olan /+(y)A/ eki geldiğinde ise diş n'si damak n'sine dönmektedir: "بکا" (baŋa). Benzer durum "sen" zamirinin yönelme ekli biçiminde de görülmektedir. Bu durum, Eski Türkçede yönelme ekinin /+gA/ oluşu ve "benge, senge" kullanımında dilin yan yana gelen diş n'si ve damak g'sini tek bir ses olarak düşünmesinden kaynaklanmaktadır. "ng" birleşimi ise damak n'sini (ŋ) oluşturan birleşimdir.

Risâle'de "baŋa" kelimesi, genellikle standart imlaya uygun olarak yazılmasına rağmen tek örnekte diş n'si kullanılmış ve belki de farkında olunmadan aslına uygun yazılmıştır:

[17] Metinde 22 kez geçen "farż" kelimesi, 14 yerde "ص" harfi ile yazılmıştır.

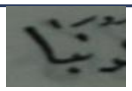 baŋa 17b/2

Yerlileştirme Temayülü: Yerlileştirme temayülünün metindeki en açık göstergesi, Arapça tek heceli kelimelerde ünlü türemesinin gösterilmesidir. Tutarlı bir görünüm arz eden bu gösterim dolayısıyla aşağıdaki kelimeler ünlü türemesine tabi tutularak okunmuştur:

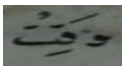 vaḳit 2a/10 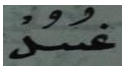 ġusul 4a/10 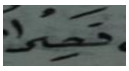 ḳaṣır 12b/10

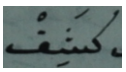 keşif 11b/3 mesiḥ (mesḥ) 4a/1 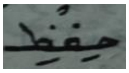 ḥıfıẓ 8a/7

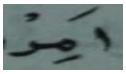 emir 9a/7 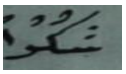 şükür 4b/8 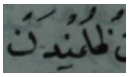 ẓulumından 9a/11

Risâle'de pek çok kelimenin aslına uygun harekelenmediği görülmektedir. Bunlardan bir kısmı metinde tutarlı bir şekilde farklı harekelenmiştir. Tutarlılık arz eden farklı harekelemeler, yine bir yerlileştirme temayülü olarak, eserin istinsah edildiği muhitin ağız özelliklerini yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Eserde *vetir, rikʿat, secide, ḥażiret* kelimeleri pek çok yerde aşağıdaki gibi harekelenmiştir:

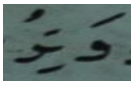 vetir 2b/10 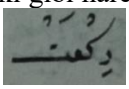 rikʿat 2a/11

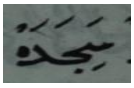 secide 6a/6 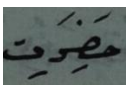 ḥażiret 3b/8

Metinde "öyle" (< öğle) kelimesi de bir yerlileştirme temayülü olarak *Risâle*'nin istinsah edildiği muhitin ağız özelliğini yansıtmaktadır:

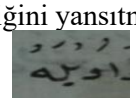 öyle (<öğle) 2a/12

Yanlış Harekelenen Kelimeler: Metinde süreklilik arz etmeyen harekelemeler ise "yanlış harekeleme" olarak değerlendirilmiş ve bu harekeler ile işaretlenmiş kelimeler asıllarına uygun okunmuştur:

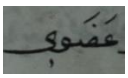 ʿuẕvı 2a/5 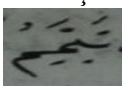 teyemmüm 2a/7 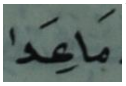 mā-ʿadā 3a/1

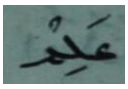 ʿilim 3a/12 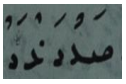 ṣadedinde 3b/2 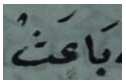 bāʿiṣ 4a/6

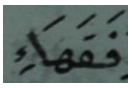 fuḳaha 4b/12 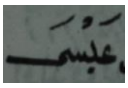 ʿĪsā 9b/7 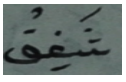 şafaḳ 10b/4

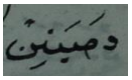 vaṣiyyetin 11a/8 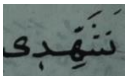 teşehhüdi 11a/9 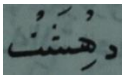 dehşet 11b/7

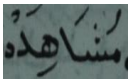 müşāhede 11b/4 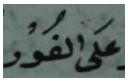 ʿale'l-fevr 15a/3 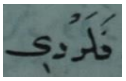 ḳılardı 12a/12

Ses Bilgisi Özellikleri

Dudak Uyumu: Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında bir geçiş dönemi olan Osmanlı Türkçesi döneminde Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yuvarlak kullanımları tespit edilen /+im, +[n]Xŋ/ (ilgi hâli eki), /+Xm/ (1. teklik şahıs iyelik eki), /+DXr/ (bildirme eki), /-DXkdA/ (zarf-fiil eki), /+ŋXz/ (2. çokluk şahıs eki), /-DXr-/ (ettirgenlik eki) eklerinin *Risâle*'de dudak uyumu dâhilinde kullanıldığı ve bunun sonucunda düz ünlülü biçimlerin de ortaya çıktığı görülür:

ben**im** müşkil**im**i 2a/2 āb-dest**iŋ** 2a/3 a**nıŋ**-içün 3b/12
ne**dir** 2a/6 işāret**dir** 3a/5 ėt**dig**i-çün 4a/2
dė**dik**de 3a/9 yėrse**ŋiz** 3b/7 yė**dir**di 3b/10

Düzleşme Temayülü: *Risâle*'de /+[n]Xŋ/ (ilgi hâli eki), /+Xm/ (1. teklik şahıs iyelik eki), /+X/ (3. teklik şahıs iyelik eki), /+DXr/ (bildirme eki), /-DXK/ (sıfat-fiil eki), /-mXş/ (öğrenilen geçmiş zaman eki), /-DX/ (görülen geçmiş zaman eki/ek-fiilin hikâyesi), /+(y)Xŋ/ (2. çokluk şahıs eki), /+lXK/ (yapım eki) ve /+(X)ncX/ (yapım eki) eklerinde yer yer düzleşme temayülü görülür. Bu durum dudak uyumunu bozmaktadır:

anamuz**ıŋ** 3b/8 teyemmüm**iŋ** 5a/6 resūl**im** 14a/6

boyn**ında**[18] 8a/3 | bu**dır** 5b/9 | mesṭūr**dır**[19] 5b/7
ol**dığı**-çün 9b/4 | buyur**mış**lar 5a/1 | ol**mış**lar 11b/4
olmuş**dı** 10b/5 | ol**ıŋ** 9a/3 | cünüb**lik** 5b/1
uzun**lığı** 14b/10 | üç**ünci** 2b/6

Yuvarlaklaşma Temayülü: *Risâle*'de /+[n]Xŋ/ (ilgi hâli eki), /+(X)mXz/ (1. çokluk şahıs iyelik eki), /+DXr/ (bildirme eki), /-Xr/ (geniş zaman eki), /-DXK/ (sıfat-fiil eki), /-DXkdA/ (zarf-fiil eki) eklerinde yer yer yuvarlaklaşma temayülü görülür. Bu durum dudak uyumunu bozmaktadır:

Ṣıddīḳ**uŋ** 11a/7 | ana**muz** 3b/4 | ata**muz** 3b/11
şefīʿ**dür** 12b/10 | vācib**dür** 12b/6 | yat**ur** 8a/3
gel**ür**sen 13b/1 | silkin**ür** 17a/6 | gel**dük**den ṣoŋra 6b/4
ḳıl**duġ**ından 12a/2 | dė**dükde** 4a/7 | var**duḳda** 13a/5
ėşid**dükde** 3a/10 | baṣ**duḳ**da 11a/5

Risâle'de eklerin yanında kelimelerde de yuvarlaklaşma temayülü görülmekte, bu durum da dudak uyumunu bozmaktadır:

kendü 9b/1 | yatsu 2b/4 | gerüye 17b/3

Şekil Bilgisi Özellikleri

Osmanlı Türkçesinin "Türkçe" biçim birimsel varlığı Türkiye Türkçesinden çok da farklı değildir. Bununla birlikte bu dönem, bir geçiş dönemi olmasından dolayı, Eski Anadolu Türkçesinden miras kalan ve bugün standart dilde kullanılmayan bazı biçim birimlerin kullanıldığı bir dönemdir. Şekil bilgisi incelemesinde *Risâle*'deki bu eskicil unsurlar dikkatlere sunulmaya çalışılacaktır:

Zarf-Fiil Ekleri: Eski Anadolu Türkçesi dönemine sıklıkla kullanılan zarf-fiil eklerinden olan ve Osmanlı Türkçesine de taşınan /-DXkdA/ ve /-(y)XcAk/ zarf-fiil ekleri *Risâle*'de de tespit edilebilmektedir:

dė**dikde** 3a/9 | ėşid**dükde** 3a/10 | ol**duḳda** 4b/4
gör**icek** 8a/3 | ėr**icek** 10b/3 | dė**yücek** 13b/4

Ol Zamiri: Hem Doğu hem de Batı Türkçesinin söz varlığı içinde bulunan ve yerine göre zamir yerine göre sıfat göreviyle kullanılan "ol", diğer Osmanlı Türkçesi metinlerinde olduğu gibi *Risâle*'de de tespit edilebilmektedir:

oldur ki 4b/2

İşaretsiz Belirtme Hâli Eki: Belirtme hâli Batı Türkçesinde /+(y)X/ biçim birimiyle karşılanan bir hâldir. Bu ekin Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde, bugün ise Türkiye Türkçesi ağızlarında sıfır biçim birimi ile nöbetleşerek kullanıldığı da görülür. *Risâle*'de belirtme hâli, çoğu örnekte /+(y)I/ biçim birimi ile karşılanmıştır. Aşağıdaki örneklerde ise belirtme hâli sıfır biçim birimi ile nöbetleşmiştir[20]:

ḫātemin+**Ø** çıḳarmaḳ 5b/6 | ellerin+**Ø** yüzine sürüp 6b/10 | rikʿatın+**Ø** [ḳıldı] 7b/1
ellerin+**Ø** bağlayup 11b/8 | duʿāsın+**Ø** ḳırāʾat ėdüp 11b/8 | diŋle imdi cevābın+**Ø** 18a/2-3

Hâl Eki Nöbetleşmesi: Hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması ve ortak bir işlevsel değeri yansıtması, hâl eki nöbetleşmesi olarak bilinir. *Risâle*'de bu durum, yönelme hâlinin belirtme hâli eki ile karşılanması şeklinde görülmektedir:

Ḫażiret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām+**ı** kāfirler iftirā ėdüp ḫāşā ki Taŋrınıŋ oġlu ve Meryem ḫatunıdır dėdiler 9b/7-9

"Yoru-" Süreklilik Tasvir Fiili: Eski Anadolu Türkçesi döneminde süreklilik bildiren tasvir fiillerinden olan "yoru-" fiili, Osmanlı Türkçesi döneminde şimdiki zaman kipinin biçim birimine evrilmiş ve Türkiye Türkçesine de bu hâliyle ulaşmıştır: *gel-e+yoru- > geleyor > geliyor*. *Risâle*'de bu yapının Osmanlı Türkçesi döneminde de süreklilik tasvir fiili olarak kullanıldığını örneklendiren bir kullanım vardır:

Yā Resūla'l-lāh der-gāh-ı ʿizzetde benim içün bir rikʿat namāz ḳılup maġfiret ṭaleb ėd-e+**yor[u]** (Ey Allah'ın Resul'ü, benim için dergâh-ı izzette bir rekât namaz kılıp bağışlanma talep et!) 11a/1-3

/+kine/ Edatı: Bugün standart dilde kullanılmayıp Kırşehir (Günşen, 2000, s. 157-158), Kastamonu (Acar, 2012, s. 48-49), İskilip/Çorum (Gösterir, 2022, s. 138; Abaz, 2004, s. 89), Çankırı (Aydoğdu, 2011, s. 266 ve 551), Karaman (Koraş, 1992, s. 143) gibi Batı grubu ağızlarında[21] tespit edilebilen /+kine/ edatı, bazı kaynaklarda Farsça "ki" edatının genişlemiş biçimi olarak ele alınır (Günşen, 2000, s. 157). Bununla birlikte bu ekin Köktürkçe döneminde kuvvetlendirme işlevine sahip bir yapım eki olan /+kına; +kine/ eki (Gabain, 2000, s. 105) ile aynı ek olduğu ve sonradan edat görevini yüklendiği düşünülebilir. *Risâle*'de tanıklanması, eserin yazıldığı yahut istinsah edildiği yörenin İç Anadolu Bölgesi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

[18] *Risâle*'de *boynuna* (8a/1) ve *oġlu* (9b/9) kelimelerinde 3. teklik şahıs iyelik ekinin yuvarlak kullanıldığı ve dudak uyumuna uyduğu görülür.
[19] *Risâle*'de *mesṭūrdur* (7a/3) biçimi de geçmektedir.
[20] Eski Anadolu Türkçesi döneminde eksiz belirtme durumu da kullanılmaktadır (Timurtaş, 2012, s. 71). Bu durumdaki kelimelerin cümlede belirtili nesne durumunda olmaları, burada da bir "belirtme hâli"nin varlığını göstermektedir. Kaynaklarda bu hâl, "+Ø" işaretiyle verilmekte (Gülsevin ve Boz, 2013, s. 53; Köktekin, 2011, s. 90) ve "sıfır accusative" olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2018, s. 51).
[21] Leyla Karahan (2017, s. 114-117) bu yöre ağızlarını Batı grubu ağızları içinde değerlendirmektedir.

dėdiŋ **kine** 9b/11

/için/ Edatı: Çekim edatları içinde "sebep" ve "amaç" işleviyle öne çıkan "için" edatı, Türkiye Türkçesindeki anlam ögelerine yalın hâl ile (vatan için), ilgi hâliyle (sen+in için) isim-fiil ekiyle (gel-mek için) ve sıfat-fiil eki+iyelik ekiyle (sev-diğ+im için) bağlanabilmektedir. *Risâle*'de ise bugün "+dAn dolayı" ve "diye" yapılarıyla karşılanabilecek kullanımlarda "için" edatının tercih edildiği görülür:

ḳıldugından **içün** 12a/2 (kıldığından **dolayı**)
vaṣiyyetinden **içün** 12a/4 (vasiyetinden **dolayı**)
kelime-i şehādet olduğından **içün**dür 17a/10 (... olduğundan **dolayı**dır)
ḥiṣṣe-mend olsun **içün** 16b/4 (hissedar olsun **diye**)

Eskicil Kelimeler

Risâle'de Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı mirasının Osmanlı Türkçesine aktarıldığını örnekleyen pek çok eskicil kelime tespit edilebilmektedir. Bugün standart dilde kullanılmamakla birlikte, bu kelimelerin bir kısmı Anadolu ağızlarında yaşamaktadır:

yu- 2a/5	ol 14a/3	şol 5a/7
ıssı 5b/2	ṣovuḳ 5b/3	ḳaraŋulıḳ 7a/9
ḳaçan-kim 9b/9	ḳarındaş 10a/11	eyt- 11a/1
ṭāḳati ṭaḳ ol- 15a/5	imdi 18a/3	

Metin

[1ᵇ]

(1) *bi'smi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm*
(2) *El-ḥamdü li'l-lāhi Rabbi'l-ʿālemīn ve'ṣ-ṣalātu ve's-selāmu* (3) *ʿalā men nezele bi-şānuhu ve mā erselnāke illā raḥmeten* (4) *li'l-ʿālemīn*[22] *ve ʿalā ālihi ve ṣaḥbihi ecmaʿīne ve'l-leẕīne't-tebeʿūhum* (5) *bi-iḥsānin ilā-yevmi'd-dīn rıḍvānu'l-lāhi Taʿālā* (6) *ʿaleyhim ecmaʿīne*[23] emmā baʿd bāʿiṣ-i tercüme oldur ki[24] (7) ṭoḳuz yüz ṭoḳsan dört tārīḫinde Sulṭān Murād (8) ʿaṣrında Budim şehrinde medrese kūşesinde (9) ṭalebe-i ʿulūmdan bir kāmil vücūd dürūs ile muḳayyed kendü

[2ᵃ]

(1) [ḥālinde oturur] iken nāgāh bir ṣūfī gelüp edebile selām vėrüp otur- (2) -dı dėdi-ki ey ʿārif-i Rabbānī benim müşkilimi ḥall eyle ve baŋa (3) uṣūl-i ʿibādetden ḫaber vėr ki āb-destiŋ farż (4) olmasına daḫı cemīʿ-i aʿżādan dört ʿużva taḫṣīṣine (5) ve her ʿużvı bir kerre yumaḳ kāfī iken üç kerre yumaġa (6) sebeb [ve] ḥikmet nėdir ve daḫı āb-dest mümkin olmayan yėrde teyemmüme (7) sebeb nėdir çün āb-deste teyemmüm bedeldir āb-dest aʿżāsı (8) dört iken teyemmümde iki aʿżāya maḫṣūṣ olmaġa sebeb (9) nedir ve daḫı namāz bir günde bėş vaḳit olmaḳ nėdendir ve bėş (10) vaḳit namāz eẕān ve iḳāmete sebeb nėdir ve ibtidā kim tilāvet (11) eyledi ve ṣabāḥ namāzını ibtidā kim ḳıldı ve iki[25] rikʿat (12) olmasına sebeb nėdir ve öyle namāzını ibtidā kim ḳıldı

[2ᵇ]

(1) ve dört rikʿat olmasına sebeb nėdir ve ikindi namāzını (2) ibtidā kim ḳıldı ve dört olmasına sebeb nedir ve aḫşam (3) namāzını ibtidā kim ḳıldı ve üç rikʿat olmasına sebeb (4) nėdir ve yatsu namāzını ibtidā kim ḳıldı ve dört rikʿat (5) olmasına sebeb nėdir ve vitir namāzını ibtidā kim ḳıldı (6) ve üç rikʿat olmasına sebeb nėdir ve üçünci rikʿatda (7) tekbīr ėdüp Ḳunūt oḳumaġa sebeb nėdir ve daḫı vitir namāzını (8) sünnet-midir vācib midir farż mıdır ve öyle ve ikindi (9) ve yatsu namāzları seferlerde ikişer rikʿat ḳılınup (10) aḫşam ve ṣabāḥ ve vetir namāzları seferī ḳılınma[ma]sına (11) sebeb nėdir ve daḫı seferī namāz ḳılmaġa kim sebeb oldı (12) ve ibtidā kim ḳıldı ve daḫı bėş vaḳit namāzıŋ cümlesinde

[3ᵃ]

(1) evvel Ḳurʾān cehrile ve mā-ʿadāsına iḫfā ile oḳunur (2) ve daḫı bayram namāzlarında Ḳurʾān cehrile oḳunur sebeb (3) nėdir ve her namāzda Ḳurʾān ile bedʾ olunmayup sübḥāneke (4) ile bedʾ olunmaġa ve her rikʿatda rükūʿ bir ve iki secide (5) olmaġa sebeb nėdir ve nėye işāretdir ve her iki rikʿatda (6) bir oturup nėçün yalıŋız taḥiyyāt oḳunur ve faẓīleti (7) nėdir ve taḥiyyātdan-ṣoŋra ṣalavāt-ı şerīf nėçün oḳunur (8) ve taḥiyyātdan-ṣoŋra iki ṭarafına selām nėçün vėrilür ve nėye (9) işāretdir ve bunlara sebeb ve ḥikmet nėdir dėdikde (10) Mellā Saʿīd ṣūfīden bu kelimātları ėşiddükde cān (11) göz[iy]le ṣūfīden naẓar-ı ṣūfīligin icrā ėtdi Mellā Saʿīd (12) daḫı ʿaḳlını başına cemʿ ėdüp kendüyi ʿilim

[3ᵇ]

(1) deryāsına ġarḳ ve ṣaḥāʾif-i kütübde cevlān gösterüp (2) ṣūfīniŋ suʾāline cevāb ṣadedinde olup dėdikde (3) gele imdi ḳoca ṣūfī Ḥażiret-i Ādem ṣalavātu'l-lāhi ʿalā (4) nebiyyinā ve ʿaleyh ḥażretleriyle Ḥavvā Anamuz raḍiya'l-lāhu Taʿālā (5) ʿanhā cennet-i aʿlāda ẕevḳ u ṣafāda iken Şeyṭān ʿaleyhi'l- (6) -laʿne bunlara ḥased ėdüp ṭaşradan çaġırup (7) eger buġday dānesinden yėrseŋiz ġāyet güzel olur dėdü- (8) -kde Ḥażiret-i Ḥavvā Anamuzıŋ ṣabra mecāli ḳalmayup buġday (9) ṭarafına teveccüh ve andan bir ḳaç dāne yėdi ve bir ḳaç (10) dāne Ādem ʿaleyhi's-selāma ibrām ėdüp aŋa da yėdirdi (11) andan-ṣoŋra Ḥażiret-i Ādem Atamuz ʿaleyhi's-selām nādim (12) olup mübārek elini başına ḳodı anıŋ-içün

[4ᵃ]

(1) başına mesiḥ ėtmek farż oldı ve Ḥavvā Anamuz (2) buġday teveccüh ėtdigi-çün yüzini yumaḳ farż oldı (3) ve ol ṭarafa mübārek elleriyle buġday yapışup ḳopar- (4) -dıġı-çün elin ve ḳolların yumaḳ farż oldı işde (5) ḳoca ṣūfī bu dört aʿżānıŋ üçini yumaḳ (6) birini mesiḥ ėtmek farż olmasına bāʿiṣ budur (7) dėdükde ṣūfī daḫı taşdīḳ [ėtdi] imdi bunıŋ ḥaḳīḳati (8) Şerḥ-i Daḳāyıḳda [m]esṭūrdur ve daḫı her ʿużvı (9) bir kerre yumaḳ kefāyet ėderken üç kerre yumaḳ (10) ġusul-i evvel nefs-i emmāre bi's-sūʾyi taṭh[ī]r ġusul-i (11) ṡānī nefs-i levvāme[yi] taṭh[ī]r ġusul-i ṡāliṡ nefs-i (12) muṭmaʾinneyi taṭh[ī]r oldıġı-çün farż oldı işde

[4ᵇ]

(1) ḳoca ṣūfī bunıŋ naḳli Şerḥ-i Vużūda yazar (2) ve daḫı teyemmüme bāʿiṣ oldur ki Ḥażiret-i Nūḥ ṣalavātu' (3) -l-lāhi ʿalā nebiyyinā ve ʿaleyh ḥażretleri zamānında ṭūfān (4) vāḳiʿ olduḳda sefīneye girüp ṣuları yoġıdı (5) ġażab suyı[y]la āb-dest cāʾiz olmadıġından Ḥażiret-i (6) Nūḥ ʿaleyhi's-selām bi-ḥasebi'ż-żarūre eṡvābınıŋ (7) tozıyla teyemmüm ėdüp necāt bulduḳları-çün secide-i (8) şükür eyledi Ḥażiret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāmıŋ teyemmümi (9) der-gāh-ı ʿizzetde maḳbūl oldıġı-çün bu ümmete żarūret (10) vaḳtinde farż olup ve eger dėrseŋ ki āb-destde[26] (11) dört aʿżā farż olup teyemmüm āb-deste bedel (12) iken iki aʿżā ġusul olunmaḳ nėce olur fuḳahā-i

[5ᵃ]

[22] "[Ey Muhammed!] Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." [Enbiyâ, 21/107]
[23] "Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur. Hakkında 'Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.' ayeti indirilen zata, ailesine, tüm sahabelerine ve kıyamet gününe kadar iyilikte onları takip edenlere salat ve selam olsun. Allah'ın rızası hepsinin üzerine olsun."
[24] "... tercümeye sebep olan şey şudur ki..."
[25] Nüshada "iki" yerine açık bir şekilde "dört" yazılmıştır. Bu müstensih hatası, tarafımızca düzeltilmiştir.
[26] Metindeki "ابدستك" yazımı, anlam gereği "āb-destde" şeklinde okunmuştur.

(1) ʿiẕām buyurmışlar ki cemīʿ-i aʿżānıŋ eşrefi (2) el ve yüz oldığı-çün teyemmüme taḫṣīṣ olundı (3) ve baʿżılar dėdi-ki Ḥavvā Anamuz buġday aġacına (4) mübārek yüziyle teveccüh ėdüp ve mübārek elleriyle (5) ḳopardığı içün iki aʿżāya taḫṣīṣ olundı (6) bunıŋ [naḳli] Şerḥ-i Terġībde mesṭūrdur ve daḫı teyemmümiŋ (7) cāʾiz olması şol vechiledür ki bir kimse ehl-i sefer (8) olup ṣudan bir m[ī]l ırak olsa yāḫūd yaḳın (9) olsa da ḫavf-ı ʿadū olsa ṣuya varmaḳ (10) mümkin olmasa veyāḫūd ṣatılur olup bahāsına (11) ḳādir olmasa yāḫūd müsāfireten şehire gelüp kendüye

[5ᵇ]

(1) cünüblik vāḳiʿ olsa marażı olup yāḫūd faḳīr (2) olup ıssı ṣu bulmaġa ḳādir olmasa ve marażı şiddetlenür (3) dėyü ḫav[f] ḳı[l]sa ṣovuḳ ṣu ile ġusul ėdemese bu ṣūretlerde (4) ol kimseye ḥadeṣden veyāḫūd cenābetden ḫalāṣ (5) içün niyyetile teyemmüm cāʾiz olur teyemmümde niyyet farż (6) ve barmaḳların hilāllamaḳ ile ḫātemin çıḳarmaḳ şarṭdır (7) bu mesʾeleniŋ naḳli Şerḥ-i Teshīlde mesṭūrdır (8) ve daḫı bėş vaḳit namāz farż olmasına sebeb [ve] ḥikmet (9) budır ki Ḥaḳḳ celle ve ʿalā ḥabībi Muḥammedü'l-Muṣṭafā ṣalla'l-lāhu (10) Taʿālā ʿaleyhi ve sellem ḥażiretleri[ni]ŋ nūrı[nı] ṭāvūs (11) şeklinde ḫalḳ eyledi kendi dürr-i beyżā ḥicābınıŋ içinde

[6ᵃ]

(1) şecere-i yaḳīn üzerinde yėtmiş biŋ yıl tesb[ī]ḥ (2) ve tehlīl ve ʿibādet eyledi baʿdehū Ḥaḳḳ sübḥānehu Raʾūf u Cebbār[27] (3) ḥabībi Muḥammed ʿaleyhis's-selāmıŋ nūrına muḳābil eyledi (4) ol nūr kendü cemāl-i bā-kemālini müşāhede eyledükde (5) Ḥażiret-i Allāh-ı ʿaẓīmü'ş-şāndan ḥayā ėdüp bėş (6) kerre secide eyledi ol bėş secide ümmet-i Muḥammed (7) üzerine bėş vaḳit namāz farż olmasına sebeb oldı (8) bunıŋ naḳli Nevvār nām kitābda mesṭūrdır daḫı bėş (9) vaḳit namāz içün eẕān ve iḳāmet olunmanıŋ sebebi (10) faḫr-i ʿālem ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem Miʿrāc (11) gėcesi Ḳuds-i şerīfe geldükde Cebrāʾ[ī]l ʿaleyhi's-selām

[6ᵇ]

(1) eẕānıla [daʿa]vāt ėdüp ervāḥ-ı enbiyā ʿaleyhimü's-ṣalātu (2) ve's-selām Ḥażiret-i Resūl-i ekrem ṣalla'l-lāhu Taʿālā (3) ʿaleyhi ve selleme iḳtidā ėdüp iki rekʿat namāz ḳıldılar (4) ve Miʿrācdan geldükden ṣoŋra bėş vaḳit namāzıŋ (5) vaḳtini iʿlām içün müşāvere ėderlerken ʿAbdu'l-lāh (6) Enṣārī raḍiya'l-lāhu Taʿālā ʿanhu gelüp dėdükde (7) yā Resūla'l-lāh vāḳıʿamda gördüm-ki gökden (8) bir melek inüp Kaʿbeniŋ dīvārı üzerine (9) ḳonup eẕān ve iḳāmet oḳudı ve bir an ṭurup (10) duʿā ėdüp ellerin yüzine sürüp baʿdehū iḳāmet (11) eyledi dėdükde Ḥażiret-i ʿÖmerü'l-Fār[ū]ḳ raḍiya'l-lāhu Taʿālā (12) ʿanhu buyurdı-ki bu ḫālet baŋa da vāḳiʿ oldı

[7ᵃ]

(1) baʿdehū Ḥażiret-i Bilāl-i Ḥabeşī raḍiya'l-lāhu Taʿālā ʿanhu taʿlīm (2) eyledi *ilā-yevmi'l-ḳıyāmeti*[28] sünnet-i şerīfdir bunıŋ (3) naḳli Envārda mesṭūrdur ve daḫı ṣabāḥ namāzı nėçün (4) iki rikʿat oldı ve ibtidā kim ḳıldı aṣlı budur ki (5) Ḥażiret-i Ādem ṣalavātu'l-lāhi ʿalā nebbiyinā ve ʿaleyh (6) cennetden çıḳdıḳda güneş ġurūba varup (7) aḫşam olup ẓulümāt ẓāhir oldı Ādem (8) ʿaleyhi's-selām ḫaylīce ḫavf çekdi zīrā (9) cennetde ḳaraŋulıḳ görmemiş idi çün ṣubḥ-ı ṣādıḳ (10) olup fecriŋ ṭulūʿını gördükde iki rikʿat (11) şükrāne namāz ḳıldı bir rikʿatın dünyāyı ḳaraŋulıḳ (12) bulup ṣoŋra aydınlıġa ėrişdigi-çün

[7ᵇ]

(1) ve bir rikʿatın tevbesi ʿindi'l-lāh maḳbūl oldığı-çün (2) ol iki rikʿat nāfile namāz ḳıldı ḳabūl olup (3) Allāhu Taʿālā bu ümmete farż ḳıldı hikmeti budur (4) ve daḫı öyle namāzını ibtidā İbrāhīm Peyġamber (5) ʿaleyhi's-selām ḳıldı dört rikʿat olmasına sebeb (6) ve ḥikmet budur ol vaḳti-ki Ḥażiret-i Allāh celle şānuhu (7) Ḥażiret-i İsmāʿīli ḳurbān olmaḳdan ḫalāṣ ḳıldı (8) öyle vaḳti idi Ḥażiret-i İbrāh[ī]m ʿaleyhi's-selām (9) gördi-ki dört dürlü ʿuḳū[bet] benden ḫalāṣ buldı (10) ve birisi bu ki kāfirleriŋ[29] (11) küfür vaḳti idi başım aġrır dėyü kāfirleriŋ (12) ʿabd-gāhına[30] gėtmedi kilīsāʾı tenhā bulup [buṭları ḳırdı ve]

[8ᵃ]

(1) balṭaʾı büyük buṭıŋ boynuna aşa ḳodı (2) andan kāfirler gelüp gördiler cümle buṭlar pāre pāre (3) yatur balṭaʾı büyük buṭıŋ boynında göricek (4) āh ėdüp dėdiler ki bu işi kimse ėtmedi (5) illā Āzer oġlı İbrāhīm ėtdi dėdiler ve İbrāhīm (6) ʿaleyhi's-selām çoḳ taʿaddī ḳaṣd ėtdiler (7) lākin Allāhu Taʿālā ḥıfıẓ eyledi bir żarar ėdemediler (8) ve birisi daḫı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām[ı] Nemrūd (9) āteş[in]e atdılar Ḥaḳḳ Taʿālā İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma (10) āteşi gül-üstān eyledi ve birisi daḫı İbrāhīm (11) ʿaleyhi's-selām Mışra hicret eyledigi vaḳit (12) kāfirler Ḥażiret-i İbrāhīmiŋ ehline çoḳ

[8ᵇ]

(1) taʿaddī ḳaṣd ėtdiler her kim ki ḳaṣd eylese eli (2) ve ayaġı ḳururdı Ḥaḳḳ Taʿālā ol ḥatunı ḥıfıẓ (3) eyledi ve biri daḫı İsmāʿīl ʿaleyhi's-selāmıŋ (4) rencine muḳābil gökden ḳurbān indigi-çün İbrāhīm (5) ʿaleyhi's-selām bu ʿuḳūbetden ḫalāṣına şükrāne Allāh (6) rıżāsı-çün dört rikʿat nāfile namāz ḳıldı ol (7) namāz der-gāh-ı ʿizzetde maḳbūl olduġı-çün bize farż (8) oldı ve daḫı ikindi namāzını ibtidā kim ḳıldı (9) Ḥażiret-i Yūnus ʿaleyhi's-selām[31] ḳıldı (10) dört rikʿat olmasına sebeb ve ḥikmet budur ki (11) Ḥażiret-i Yūnus ʿaleyhi's-selām ḳavmine incinüp (12) içlerinden çıḳup gemiye binüp gėderken

---

[27] Metindeki "حباسی" yazımı, anlam gereği "Cebbār" şeklinde okunmuştur.
[28] "... kıyamet gününe kadar..."
[29] Bu kelimeden sonra "ʿabd-gāhına gėtmedi" yazılmış fakat üzeri çizilmiştir.
[30] Metindeki "عبدکناهنه" yazımı, anlam gereği "ʿabd-gāhına" şeklinde okunmuştur.
[31] Bu kelimeden sonra "ḳavmine" yazılmış fakat etrafına noktalar konularak okunmamasına işaret edilmiştir.

[9ᵃ]

(1) deryānıŋ yüzinde bir balıḳ geminiŋ öŋine (2) gelüp gemi gėtmeye bıraḳmadı Yūnus ʿaleyhi's-selām (3) beni deryāya bıraġup bundan ḫalāṣ olıŋ dėdi (4) āḫir nā-çār olup Ḥażiret-i Yūnus ʿaleyhi's-selāmı (5) deryāya itdiler Ḥaḳḳ Taʿālānıŋ emriyle balıḳ Yūnus (6) ʿaleyhi's-selāmı yudup nėce müddet ḳarnında maḥbūs (7) olduḳdan-ṣoŋra Ḥaḳḳ Taʿālā balıġa emir ėdüp (8) Ḥażiret-i Yūnus ʿaleyhi's-selām balıḳ ḳarnından ḫalāṣ (9) olduġı ikindi vaḳti idi Yūnus ʿaleyhi's-selām (10) dört rikʿat nāfile namāz[32] ḳıldı rikʿat-ı ūlāyı (11) balıḳ ẓulumından ḫalāṣ olduġı-çün rikʿat-ı sānīyeyi (12) deryā ẓulmından ḫalāṣ olduġı-çün rikʿat-ı sālişeyi

[9ᵇ]

(1) kendü ḳavmi ġażabu'l-lāhdan emīn olduġı-çün (2) rikʿat-ı rābiʿayı ẕillet ẓulmından ḫalāṣ bulduġı-çün (3) ol dört rikʿat nāfile namāz der-gāh-ı ʿizzetde ḳabūl (4) oldıġı-çün bu ümmete farż oldı bu mesʾeleniŋ (5) naḳli Kitāb-ı Ġāyede mesṭūrdur ve daḫı aḫşam namāzını (6) ibtidā ḳılan Ḥażiret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām ve üç (7) rikʿat olmasınıŋ sebeb ve ḥikmeti Ḥażiret-i ʿĪsā (8) ʿaleyhi's-selāmı kāfirler iftirā ėdüp ḫāṣā ki (9) Taŋrınıŋ oġlu ve Meryem ḫatunıdır dėdiler ḳaçan-kim Ḥaḳḳ Taʿālā (10) Ḥażiret-i ʿĪsāya vaḥy ėdüp yā ʿĪsā nāsa (11) sen-mi dėdiŋ kine beni ve vālidemi Allāhu Taʿālādan[33] (12) ġayrı ilāh ittiḫāẕ ėdin[34] dėyü ḥiṭāb-ı ʿizzet ẓuhūrında

[10ᵃ]

(1) aḫşam vaḳti idi ʿĪsā ʿaleyhi's-selām (2) ol vaḳit üç rikʿat nāfile namāz ḳıldı rikʿat-ı (3) ūlāyı kendü nefsinden ulūhiyyeti ancaḳ ol Ḳādir-i (4) Muṭlaḳa iṣbāt içün ḳılup der-gāh-ı ʿizzetde ḳabūl (5) olduġı-çün bize farż oldı ḳoca ṣūfī bunıŋ (6) naḳli Kitāb-ı ʿİnāyede mesṭūrdır ve daḫı yatsu namāzını (7) ibtidā Ḥażiret-i Mūsā ʿaleyhi's-selām ḳıldı dört (8) rikʿat olmasına sebeb ve ḥikmeti ḳaçan-kim Ḥażiret-i Mūsā (9) ʿaleyhi's-selām Medyenden[35] çıḳup yolda gėderken (10) kendüye dürlü aḥzān [ve] ġam mü[s]tevlī oldı biri (11) evlād ġamı biri ḳarındaşı Hārūn ġamı biri ehli ġamı ve biri (12) düşmānı Firʿavn ġamı ḳaçan-kim Ṭūr-ı Sīnāya gelüp Allāhu

[10ᵇ]

(1) Taʿālā ḫażiretleri Mūsā ʿaleyhi's-selāma ve ḳarındaşı (2) Hārūn ʿaleyhi's-selāma nübüvvet vėrüp ol ġamlardan (3) ḫalāṣ olduḳda nuṣret ve hidāyet ve iḥsān ėricek (4) ol vaḳit şafaḳ ġāʾib olup yatsunıŋ vaḳti dāḫil (5) olmuşdı ol ġamlardan ḫalāṣ olduġına şükürāne (6) Allāh rıżāsı-çün dört rikʿat namāz ḳıldı der-gāh-ı ʿizzetde (7) maḳbūl olduġı-çün bu ümmete farż oldı bu mesʾeleniŋ (8) naḳli Kitāb-ı ʿİnāyede mesṭūrdur ve daḫı yatsu namāzından-ṣoŋra (9) ṣalāt-ı vetiri ibtidā Resūlu'l-lāh ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi (10) ve sellem ḳıldı üç rikʿat olmasına sebeb ve ḥikmet (11) ḳaçan saʿādetile Miʿrāca ʿazīmet buyurduḳda ol (12) yār-i şefīḳ Ḥażret-i Ebū Bekrü'ṣ-Ṣıddīḳ raḍiya'l-lāhu

[11ᵃ]

(1) Taʿālā ʿanhu ricā ėtmegile eytmiş ki yā Resūla'l-lāh (2) der-gāh-ı ʿizzetde benim içün bir rikʿat namāz ḳılup (3) maġfiret ṭaleb ėdeyor[u] pes Ḥażiret-i Resūlu'l-lāh (4) ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem ʿarş üzerine ḳadem (5) başduḳda vaṣiyyet-i Ṣıddīḳ ḫāṭırından gėdüp kendü (6) nefsi içün bir rikʿat namāz ḳılup taḥiyyāt murād eyledükde (7) Cebrāʾ[ī]l ʿaleyhi's-selām nidā ėdüp Ḥażiret-i Ṣıddīḳuŋ (8) vaṣiyyetin getürmegin ol kān-ı kerem birer rikʿat daḫı Ḥażiret-i (9) Ṣıddīḳ içün ḳıldı teşehhüdi tamām eyledükde yine Cebrāʾ[ī]l (10) ʿaleyhi's-selām nidā ėdüp yā Muḥammed ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi's-selām (11) Ḥażiret-i Ḫallāḳ-ı cihān ve Rezzāḳ-ı mā fi'l-ekvān ile fermān (12) eyledükde bir rikʿat daḫı ḳılasın dėdükde faḫr-i ʿālem

[11ᵇ]

(1) ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem tekrār ḳıyām ėdüp (2) Fātiḥa ve żamm-ı sūre tamām eylediginde cehennem ehliniŋ (3) aḥvāli keşif olundı gördi-ki her biri bir ʿaẕāba (4) giriftār olmışlar bu ḫāleti müşāhede eyledükde ḳalb-i (5) şerīfine başḳa bir ḫālet vāḳiʿ olup mübārek [ellerini] ḫall (6) eyledikde Cebrāʾ[ī]l-i emīn ol maḥzūn-ı nūr olan vücūd-ı (7) şerīfine āb-ı kevŝer serpüp defʿ-i dehşet ėdüp mübārek (8) ellerin baġlayup Ḳunūt duʿāsın ḳırāʾat ėdüp baʿdehū (9) rükūʿ ve sücūd [ve] ḳuʿūd ve teşehhüdi tamām ėdüp selām (10) vėrdi üç rikʿat namāz der-gāh-ı ʿizzetde ḳabūl olup (11) bize daḫı ḳılmasına emir olundı ṣalāt-ı vetiriŋ (12) üç rikʿat olmasına sebeb ve ḥikmet budur dėdiler vetir namāzınıŋ

[12ᵃ]

(1) evvel rikʿatını faḫr-i ʿālem ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem (2) bi'ẕ-ẕāt kendü nefsi-çün ḳıldugından içün ṣalāt-ı (3) vetire sünnet dėdiler ikinci rikʿatını Ḥażiret-i Ebā Bekri'ṣ-Ṣıddīḳ (4) raḍiya'l-lāhu Taʿālā ʿanhu ḫażretleriniŋ vaṣiyyetinden içün (5) ḳıldugından vetire vācib dėdiler üçünci rikʿatını (6) Allāh celle ve ʿalānıŋ emr-i şerīfiyle ḳıldugından (7) vetire farż dėdiler terk ėdenler fāsıḳ ve ʿāṣī olurlar (8) bunıŋ naḳli ḳoca ṣūfī Meṣābīḥ-i Şerīfde mesṭūrdur (9) dört rikʿat olan farż namāzınıŋ seferlerde iki (10) rikʿat ḳılınmasınıŋ sebeb ve ḥikmeti budur ki Ḥażiret-i Resūlu'l-lāh (11) ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem ġazālarda dört rikʿat (12) olan farżı iki rikʿat ḳılardı ḳaçan ehl-i sefer olan ādem

[12ᵇ]

[32] Metindeki "namāz nāfile" yazımında anlam gereği takdim-tehir yapılmıştır.
[33] Metindeki "الله تعالى نك" yazımı, anlam gereği "Allāhu Taʿālādan" şeklinde okunmuştur.
[34] "Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?'" [Mâide, 5/116]
[35] Metindeki "مداين" yazımı, anlam gereği "Medyen" şeklinde okunmuştur.

(1) ḫavf ve muḫāṭaralı olan yėrlerde dört rikʿat olan (2) farż namāzını iki rikʿat ḳılmaḳ naṣṣıla ṣābitdir *emnun* (3) *fī emānin*[36] ikişer ḳılınması sünnet-i Resūlu'l-lāh[la] ṣābitdir (4) baʿżılar seferlerde ikişer rikʿat ḳılınmaġa sebeb ḫavf (5) [ve] ḫaşyet degildir ancaḳ Allāhu Taʿālānıŋ ʿāciz ḳullarına (6) ʿaṭāsıdır ḳabūli vācibdür dėdiler işde ḳoca ṣūfī (7) bunıŋ naḳli Tefsīr-i Keşşāfda ve Tefsīr-i Ebu'l-Leyṣde mesṭūrdur (8) ve aḫşam ve ṣabāḥ vetir namāzları ḳaṣır olunmaduġına (9) sebeb [ve] ḥikmet budur ki ṣabāḥ namāzı iki rikʿatdur (10) ve her iki rikʿat bir şefīʿdür eger bir rikʿatı ḳaṣır olunsa (11) bir rikʿat namāz olmayup namāzlıḳdan çıḳar anıŋ-içün (12) ḳaṣır olunmaz aḫşam ve vetir namāzında bir rikʿat ḳaṣır

[13ᵃ]

(1) olunsa bir rikʿat namāz olmaz aŋa bināʾen bunlarda ḳaṣıra (2) ruḫṣat yoḳdur ḳoca ṣūfī bunıŋ naḳli Hidāyede (3) mesṭūrdır seferī ibtidā ḳılan Ḥażiret-i Resūlu'l-lāh (4) ṣalla'l-lāhu ʿaleyhi ve sellem silāḥın eşcār yanında bıraġup (5) yanlarında vāḳiʿ dereniŋ öte ṭarafına ḳażāʾ-i ḥācete varduḳda (6) ol derede ʿaẓīm seyl vāḳiʿ olup ol seyl aṣḥābıla (7) aralarına ḥāʾil iken ol vaḳit bir kimse gelüp (8) yā Muḥammed seni benim elimden kim ḫalāṣ ėder dėyü sell-i seyf (9) olduḳda Resūlu'l-lāh ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem daḫı (10) Ḥażiret-i Allāh ẕü'l-celāl ḫalāṣ ėder dėyü gögsine bir kerre (11) urup ditireyüp ḳılıç elinden düşdi Ḥażiret-i Resūlu'l-lāh (12) ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem ḳılıcı eline alup yā seni

[13ᵇ]

(1) benim elimden kim ḫalāṣ ėder dėyü gel İslāma gelürseŋ (2) ḳılıcıŋı eliŋe yine vėreyim dėdükde bu kimse şimdi (3) İslāma gelemem Allāh ile ʿahdim olsun bir daḫı (4) üzeriŋe gelmem dėyücek ol kān-ı ḥabīb ḳılıcı eline vėrüp (5) seyl mündefiʿ olduḳda aṣḥāb yanına gelüp namāz vaḳti (6) olup edāsı mümkin olmayın[ca] dört rikʿat olan (7) farż namāzlarıŋ iki rikʿat seferlerde ḳaṣır olunmasına (8) Cebrāʾ[ī]l ʿaleyhi's-selām emr-i İlāhī gelüp ḫaber vėrmegile (9) seferlerde ikişer rikʿatı seferlerde ḳaṣır olundı (10) muḳaddemā bėş vaḳit namāzıŋ cümlesinde Ḳurʾān-ı ʿaẓīm (11) cehr ile oḳurlardı ṣoŋra iḫfā ile oḳumaġa sebeb (12) budur ki Mekke-i Mükerremede öyle ve ikindi namāzlarında

[14ᵃ]

(1) Ḳurʾān cehren oḳunurdı küffār cemīʿ olup gelüp (2) diŋleyüp taḥḳīr ve ihānet ve istihzāya başladılar (3) ol ecilden Ḥaḳḳ Taʿālā ḥabībine *velā techer bi-ṣalātike* (4) *velā tuḫāfit bihā ve'bteġi beyne ẕālike sebīlā*[37] āyet-i (5) kerīmesini inzāl eyledi yaʿnī baʿde'l-yevm ḥabībim Aḥmed (6) ve resūlim Muḥammed kāfir cemʿ olup ihānet ve ḫaḳāret (7) ėdecekleri vaḳit Ḳurʾān[ı] cehrile ḳırāʾat eyleme dėyü fermān (8) eyledi andan-ṣoŋra *ilā-yevmi'l-ḳıyāme*[38] öyle ve ikindi namāz- (9) -larında cehrile ḳırāʾat olunmayup iḫfāʾen ḳırāʾat olunur [ve aḫşam ve yatsu ve ṣabāḥ namāzlarında cehrile oḳunur.][39] (10) zīrā bu vaḳitlerde kāfirler kendi şaḳāvetlerine meşġūl (11) olduḳlarından gelüp istihzā ve ḫaḳāret ėdemezler (12) bināʾen ʿalā ẕālik iḫfā olunmadı ve daḫı cumʿa ve ʿıyd

[14ᵇ]

(1) namāzlarında cehrile oḳunmanıŋ ḥikmeti budur ki bu namāzlar (2) Medīne-i Münevvereye hicretden-ṣoŋra da ḳılındı Medīne-i Münevverede (3) eẕā ve cefā ėden kāfirler yoġıdı anıŋ-çün cehren oḳundı (4) ve namāzlarda Ḳurʾān-ı ʿaẓīmü'ş-şān cehren oḳunacaḳ (5) maḥallerde *ilā-yevmi'l-ḳıyāme*[40] cehren oḳunmaḳ vācibdir (6) ḳoca ṣūfī bunıŋ naḳli Kifāye kitābında mesṭūrdur (7) her namāzda Ḳurʾān oḳunmazdan evvel sübḥāneke ile başlanmaġa (8) sebeb ʿAbdu'l-lāh ibn ʿAbbās raḍiya'l-lāhu ʿanhumādan (9) rivāyet olundı-ki *Ḥażiret-i Allāh ʿazze şānuhu ve celle celāluhu* (10) *ve ʿamme nevāluhu ve ilā ilāhu ġayruhu*[41] ʿarş-ı ʿaẓīmi ḫalḳ ėtdükden-ṣoŋra (11) dört melek ḫalḳ eyledi-ki ḳanatlarınıŋ uzunlıġı (12) ikişer yüz biŋ yıllıḳ yol miḳdārı

[15ᵃ]

(1) ellериniŋ ayaḳlarınıŋ ve dillериniŋ ve ḳanatlarınıŋ (2) ʿadedini ancaḳ Allāhu Taʿālā bilür anlara fermān eyledi-ki (3) ʿarşı götüreler ʿale'l-fevr ol bī-ʿaded elleriyle ʿarş-ı (4) ʿaẓīmiŋ dört direginden yapışup ayaḳlarınıŋ (5) ṭāḳati ṭaḳ olup ḳaldıramadılar dizleri üzerine (6) çöküp ilhām-ı Ḥaḳḳ ile birisi *sübḥāneke Allāhumme ve bi-ḥamdik* (7) dėdi ve biri *ve tebāreke'smuk* dėdi *ve taʿālā* (8) *cedduk* ve biri *ve lā ilāhe ġayruk*[42] dėdiler böyle tesbīḥ (9) ėtdükleri gibi Ḥaḳḳ Taʿālā ḳabūl ėdüp ve bu tesbīḥ (10) ḥürmetine ḳuvvet vėrüp ʿarş-ı ʿaẓīmi getürüp ve ʿinde'l-lāh (11) muḳarreb oldılar pes imdi ḳable-ḳırāʾati'l-Ḳurʾān namāza (12) bu tesbīḥ ile başlanur ki emānet yükini götürmege ḳuvvet

[15ᵇ]

(1) bulup rıżāʾ-i Raḥmāna vāṣıl oluna ḳoca ṣūfī (2) namāza sübḥāneke ile başlanmaġa sırr-ı ḥikmet budur ve *ilā-* (3) *-yevme'l-ḳıyāme*[43] sünnet olmışdur ve naḳli Şerḥ-i Ḥaḳāyıḳda (4) mesṭūrdur her riḳʿata bir rükūʿ ve sücūd iki olmaġa sebeb (5) şāriʿiŋ fiʿli delīl-i vāżıḥdur lākin rükūʿ bir olduġına (6) iki secide şāhid gibidür ve rükūʿ ṭāʿatde taḳṣīriniŋ (7) ʿöẕrin dilemege işāretdür ve baʿżılar dėdiler ki Ḥaḳḳ (8) Taʿālā şeyṭāna emir eyledi-ki bir kerre secide ėtmedi (9) aŋa

[36] "... tam bir emniyet hâlinde [olunsa bile]..."
[37] "Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut." [İsrâ, 17/110]
[38] "... kıyamet gününe kadar..."
[39] Çalışmakta olduğumuz nüshada bulunmayan bu ibare eserin diğer nüshalarında bu şekildedir (Karaman ve Cambaz, 2019, s. 570). Akış gereği bu kısımda "metin tekmili"ne başvurulmuştur ("Metin tekmili" ibaresi için bk. Köksal, 2008, s. 186-187).
[40] "... kıyamet gününe kadar..."
[41] "... şanı yüce, lütfu bol olan ve kendinden başka ilah olmayan Hazret-i Allah..."
[42] "Allah'ım! Sen eksik sıfatlardan uzaksın. Seni daima böyle tenzih eder ve överim. Senin adın mübarektir varlığın da her şeyden üstündür. Senden başka ilah yoktur."
[43] "... kıyamet gününe kadar..."

raġmen secide iki oldı ve baʿżılar dėdiler ki namāzda (10) iki secideniŋ biri insānıŋ ṭopraḳda ḳalmayup (11) vücūd bulsam gerekdür dėmege işāretdir *kemā ḳāle'l-lāhu* (12) *Taʿālā minhā ḫalaḳnākum ve fīhā nuʿīdukum ve minhā nuḫricukum tāraten*

[16ª]

(1) *uḫrā*[44] ve her rikʿatda rükūʿ bir secide iki olmasına (2) sebeb [ve] ḥikmet budur ḳoca ṣūfī bunıŋ naḳli Şerḥ-i (3) Düre[r]de mesṭūrdur ḳaʿdelerde taḥiyyāt oḳumanıŋ ḥikmeti (4) budur ki sultānü'l-enbiyā ve resūl-i kibriyā ve ḥabīb-i (5) Ḫudā Muḥammedü'l-Muṣṭafā ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem (6) Miʿrāce gėcesi vuṣlat ʿālemini müşāhede ėtdükde der- (7) yā-yı iştiyāḳ cūşa gelüp Mevlāsına iẓhār-ı (8) ʿubūdiyyet içün *et-taḥiyyātu li'l-lāhi ve'ṣ-ṣalavātu ve'ṭ-ṭayyibāt*[45] (9) dėdi baʿdehū yėrler ve gökleri ve ʿarşı ve kürsī[yi] ve levḥ-i (10) maḥfūẓ ve ḳalemi ve sekiz biŋ ʿālemi māddesiz kim (11) ʿademden ṣaḥraʾ-i vücūda getürüp var ėden Allāh-ı (12) ẕü'l-celāl ḥabībiniŋ miʿrācına teberrüken *es-selāmu ʿaleyke*

[16ᵇ]

(1) *eyyuhe'n-nebiyyu ve raḥmetu'l-lāhi ve berekātuhu*[46] buyurdı baʿdehū (2) faḫr-i ʿālem ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem ḥażiretleri kendüye (3) Allāhu Taʿālādan luṭf ve kerem olan selāmdan ümmet-i (4) merḥūmesi ḥışṣe-mend olsun içün merḥameten (5) *es-selāmu ʿaleynā ve ʿalā ʿibādi'l-lāhi'ṣ-ṣālihīn*[47] dėdi (6) baʿdehū Cebrāʾ[īl] ʿaleyhi's-selām *eşhedu en lā ilāhe illa'l-lāh* (7) *ve eşhedu enne Muḥammeden ʿabduhu [ve resūluhu]*[48] dėdi melāʾike-i kirām bile (8) dėdiler ḳaʿdelerde taḥiyyāt oḳumaḳ *ilā-yevmi'l-ḳıyāme*[49] (9) vācibdür ḳoca ṣūfī bunıŋ naḳli de Kitāb-ı Envārda [mesṭūrdur] (10) feżāʾil-i taḥiyyātdan daḫı suʾāl ėtdik diŋle imdi (11) ḳoca ṣūfī Ḥaḳḳ Taʿālā cennet-i aʿlāda şecere-i (12) müntehā yaratdı adına taḥiyyāt dėrler ve ol şecere

[17ª]

(1) üzerinde bir ḳuş ḫa[l]ḳ ėtdi adına ṣalavāt dėrler (2) ve ol şeceriŋ altında bir nigār yaratdı adı[na] ṭayyibāt (3) dėrler ḳaçan bir kişi erkek gerek dişi namāzıŋ ḳaʿde- (4) -lerinde taḥiyyātı oḳusa ol aġaç üzerinde ḫa[l]ḳ (5) olunan ḳuş ol aġacıŋ altındaki çeşmeye ṭalup (6) çıḳar ve silkinür her ne ḳadar ṭamla ṭamlarsa Ḥaḳḳ Taʿālā (7) her ṭamladan bir melek ḫalḳ ėdüp *ilā-yevmi'l-ḳıyāme*[50] taḥiyyāt (8) oḳuyana duʿā ėdüp maġfiret ṭaleb ėder ḳoca ṣūfī (9) bunıŋ naḳli Kitāb-ı Miftāḥu's-Saʿādede mesṭūr[dur] taḥiyyāta teşehhüd (10) daḫı dėrler āḫiretde kelime-i şehādet olduġından içündür (11) taḥiyyātdan-ṣoŋra ṣalavāt oḳumaġa sebeb budur ki Ḥażiret-i Enes (12) raḍiya'l-lāhu Taʿālā ʿanh rivāyetince faḫr-i ʿālem ṣalla'l-lāhu Taʿālā

[17ᵇ]

(1) ʿaleyhi ve sellem buyurdı-ki aṣḥābum ve ümmetüm duʿālarıŋızda (2) baŋa ṣalavāt ve selām ėdiŋ ki duʿālarıŋız ḳabūl ola eger baŋa (3) ṣalavāt ve selām ėtmezseŋiz duʿālarıŋız gėrüye redd olunur zīrā (4) eski ʿayb ṣāḥibine ʿavdet ėder ḳoca ṣūfī bunıŋ (5) naḳli Şerḥ-i Feżāʾilde mesṭūrdur ṣalavāt ve selām ḥaḳḳında olan (6) rivāyet budur Ravża-i Kitābetde rivāyet olunmışdur ki (7) her ne zamān ve mekānda ve şürūʿda ism-i Muḥammed ṣalla'l-lāhu Taʿālā (8) ʿaleyhi ve sellem ẕikir olunsa ṣalavāt getürmek vācibdür ve naṣṣ-ı (9) ḳāṭıʿ eylemişdir çünki namāzıŋ taḥiyyātı āḫirinde şehādet (10) içre Muḥammedü'l-Muṣṭafā ṣalla'l-lāhu Taʿālā ʿaleyhi ve sellem ism-i şerīfi (11) ẕikir olunur anıŋ-içün taḥiyyātdan-ṣoŋra ṣalavāt oḳunur ve taḥiyyātdan-ṣoŋra (12) ṣalavāt-ı şerīfe ḳıyāmete dek sünnetdir bunıŋ naḳli Miftāḥü'

[18ª]

(1) s-Saʿādede mesṭūrdur sābıḳan taḥiyyāt ṣalavātdan-ṣoŋra (2) iki ṭarafına selām vėrmekden suʾāl ėtdiŋ diŋle (3) imdi cevābın ḳoca ṣūfī ṣaġ ṭarafına selām vėrmek (4) Ḥaḳḳ Taʿālā[dan] rıżā ve raḥmet ṭaleb ėtmege işāretdir (5) ve ṣol ṭarafına selām vėrmek Ḥaḳḳ Taʿālānıŋ ʿaẕābından (6) emān dėmege işāretdir yalıŋız ṣaġ ṭarafına selām vėrmek (7) vācib ve baʿdehū ṣol ṭarafına vėrmek sünnetdir (8) işde ḳoca ṣūfī baŋa suʾāl ėtdi[gi]ŋ (9) mesāʾiliŋ cevābı budur dėdükde (10) ḳoca ṣūfī Mellā Saʿīd[i] (11) taḥsīn eyledi

temmetü'l-kitāb bi-ʿavni'l-lāhi'l-Meliki'l-Vehhāb
17 Ramazan 1247

[44] "Allah'ın dediği gibi: '[Ey insanlar!] Sizi topraktan yarattık, [ölümünüzle] sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.' [Tâ-hâ, 20/55]"
[45] "Bütün tazimler, övgüler, mülkler ve ibadetler Allah'a aittir."
[46] "Ey Peygamber! Sana selam olsun, Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun."
[47] "Selam bize ve Allah'ın salih kullarının üzerine olsun."
[48] "Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed onun kulu [ve elçisidir]."
[49] "... kıyamet gününe kadar..."
[50] "... kıyamet gününe kadar..."

Sonuç

Hikmet-i teşri, dinî hükümlerin sebep ve hikmetlerini açıklamaya çalışan bir ilimdir. Fıkhın teleolojik boyutunu ortaya koyan bu ilim, aynı zamanda edebî mahiyet taşıyan eserlerle de icra edilmeye çalışılmıştır. *Hikmet-i teşri* eserlerinden birini de Saʿîd adlı bir müellif kaleme almıştır. Abdestin ve namazın hikmetlerini anlatan bu eser, hikmet-i teşri geleneğinin halkın idrakine uygun bir tahkiye üslubuyla harmanlandığı özgün bir metindir. Özel bir ismi bulunmayan eser, muhtemelen H 994 (M 1585/86) yılında manzum formda kurgulanmış, daha sonra farklı müelliflerin elinde mensur bir metne dönüşmüştür. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan bu eserin bir nüshası ise H 1247 (M 1832) tarihinde istinsah edilen Türk Dil Kurumu nüshasıdır (Yazma A/482). *Risâle-i Fıkhiye* başlığını taşıyan bu nüsha üzerine yapılan dil bilimsel incelemeyle bazı dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Eski Türkçede kelime başında yer alan pek çok tonsuz /t/ ünsüzünün Batı Türkçesinde tonlulaşarak /d/ye değiştiği bilinmektedir. Fakat standartlaşan imla gereği bazen kelime başı /d/ ünsüzlerinin "ط" harfiyle gösterildiği görülür. *Risâle*'deki *ṭamla ṭamlarsa* 17a/6, *ṭoḳuz* 1b/7, *ṭoḳsan* 1b/7, *ṭalup* 17a/5 yapılarıyla örneklenen bu durum, klasikleşmiş bir imla geleneğini yansıtmaktadır.

2. Metinde sabit bir imlaya sahip tek heceli Arapça kelimelerin ünlü türemesine tabi tutularak okunmasına işaret etmek için tutarlı bir şekilde hareke kullanılmıştır. Bir yerlileştirme temayülü olarak dikkat çeken bu uygulama gereği metindeki *vaḳit, ġusul, ḳaṣır, keşif, mesiḥ, ḥıfẓ, emir, şükür, ẓulum* kelimeleri, harekelemeye uygun olarak okunmuştur.

3. Metinde tutarlılık arz eden farklı harekelemeler, yine bir yerlileştirme temayülü olarak, eserin istinsah edildiği muhitin ağız özelliklerini yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Bu temayül, metnin yazı dilinin yanında yaşayan bir konuşma dilinin tesirlerini barındırdığını da göstermektedir. Eserde *vitir, rekât, secde* ve *hazret* kelimeleri; *vetir, rikʿat, secide, ḥażiret* okunacak şekilde harekelenmiştir.

4. Metinde düzleşme ve yuvarlaklaşma temayüllerinin dudak uyumunu bozduğu tespit edilmektedir: *anamuzıŋ* 3b/8, *resūlim* 14a/6, *boynında* 8a/3, *meşṭūrdır* 5b/7, *oldıġı-çün* 9b/4, *buyurmışlar* 5a/1, *olıŋ* 9a/3, *olmuşdı* 10b/5, *cünüblik* 5b/1, *üçünci* 2b/6; *Ṣıddīḳuŋ* 11a/7, *anamuz* 3b/4, *şefīʿdür* 12b/10, *yatur* 8a/3, *gelürsen* 13b/1, *geldükden şoŋra* 6b/4, *varduḳda* 13a/5, *kendü* 9b/1, *yatsu* 2b/4, *gerüye* 17b/3.

5. Eski Anadolu Türkçesi dönemine sıklıkla kullanılan zarf-fiil eklerinden olan ve Osmanlı Türkçesine de taşınan /-DXkdA/ ve /-(y)XcAk/ zarf-fiil ekleri *Risâle*'de de tespit edilebilmektedir: *dėdikde* 3a/9, *ėşiddükde* 3a/10, *olduḳda* 4b/4, *göricek* 8a/3, *ėricek* 10b/3, *dėyücek* 13b/4.

6. *Risâle*'de belirtme hâli, çoğu örnekte /+(y)I/ biçim birimi ile karşılanmıştır. Bazı örneklerde ise bu ekin sıfır biçim birimi ile nöbetleştiği görülür: *ḫātemin+Ø çıḳarmaḳ* 5b/6, *ellerin+Ø yüzine sürüp* 6b/10, *rikʿatın+Ø [ḳıldı]* 7b/1, *ellerin+Ø baġlayup* 11b/8, *duʿāsın+Ø ḳırāʾat ėdüp* 11b/8, *diŋle imdi cevābın+Ø* 18a/2-3.

7. Eski Anadolu Türkçesi döneminde süreklilik bildiren tasvir fiillerinden olan "yoru-" fiili, Osmanlı Türkçesi döneminde şimdiki zaman kipinin biçim birimine evrilmiş ve Türkiye Türkçesine de bu hâliyle ulaşmıştır: *gel-e+yoru- > geleyor > geliyor*. *Risâle*'de bu yapının Osmanlı Türkçesi döneminde de süreklilik tasvir fiili olarak kullanıldığını örneklendiren bir kullanım vardır: Yā Resūla'l-lāh der-gāh-ı ʿizzetde benim içün bir rikʿat namāz ḳılup maġfiret ṭaleb ėd-e+**yor[u]** (Ey Allah'ın Resul'ü, benim için dergâh-ı izzette bir rekât namaz kılıp bağışlanma talep et!) 11a/1-3.

8. *Risâle*'de Anadolu ağızlarında tanıklanan /+kine/ edatının tespit edilmesi, eserin yazıldığı yahut istinsah edildiği yörenin İç Anadolu Bölgesi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu buluntu, metnin ağızlarla olan organik bağını somutlaştırmaktadır: *dėdiŋ kine* 9b/11.

9. *Risâle*'de bugün "+dAn dolayı" ve "diye" yapılarıyla karşılanabilecek kullanımlarda "için" edatının tercih edildiği görülür: *ḳıldugından içün* 12a/2 (kıldığından dolayı), *vaṣiyyetinden içün* 12a/4 (vasiyetinden dolayı), *kelime-i şehādet olduġından içündür* 17a/10 (... olduğundan dolayıdır), *ḥiṣṣe-mend olsun içün* 16b/4 (hissedar olsun diye).

10. *Risâle*'de Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı mirasının Osmanlı Türkçesine aktarıldığını örnekleyen pek çok eskicil kelime de tespit edilebilmektedir: *yu-* 2a/5, *ol* 14a/3, *şol* 5a/7, *ısı* 5b/2, *ṣovuḳ* 5b/3, *ḳaraŋulıḳ* 7a/9, *ḳaçan-kim* 9b/9, *ḳarındaş* 10a/11, *eyt-* 11a/1, *ṭāḳati ṭaḳ ol-* 15a/5, *imdi* 18a/3.

Kaynakça

Abaz, A. (2004). Çorum-İskilip ve yöresi ağızları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Acar, E. (2012). Kastamonu ve yöresi ağızları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.

Algül, H. vd. (2005). *İlmihal I (iman ve ibadetler)* (2. Bs.). TDV Yayınları.

Atar, F. (2010). *Fıkıh usûlü* (8. Bs.). M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Atar, F. vd. (2010). *İslâm ilmihali*. M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Aydoğdu, Ö. (2011). Çankırı ili ve yöresi ağızları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, Elâzığ.

Bilmen, Ö. N. (2015). *Büyük İslam ilmihali*. Sadeleştiren: M. Talû. Çelik Yayınları.

Boynukalın, E. (2003). "Makâsıdü'ş-şerîa". TDV İslâm Ansiklopedisi (27. Cilt, ss. 423-427). TDV Yayınları.

Ceyhan, S. (2012). Ubûdiyyet. TDV İslâm Ansiklopedisi (42. Cilt, ss. 33-34). TDV Yayınları.

Çelik, A. (2020). Molla Fenârî'ye atfedilen Şurûtü's-Salât adlı eserin manzum tercümesi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 25-57.
Duman, S. (2019). Kıyâs. Fıkıh usûlü el kitabı *(ss. 222-256).* Ed.: T. Türcan. Grafiker Yayınları.
Erdem, S. (2013). Vitir Namazı. TDV İslâm Ansiklopedisi (43. Cilt, ss. 111-113). TDV Yayınları.
Esad Muhammed Sâid es-Sâğırcî (2010). *Delilleriyle Hanefî fıkhı*. Çev.: H. Aldemir, S. Kocabaş, S. Duman. Karınca & Polen Yayınları.
Gabain, A. v. (2000). *Eski Türkçenin grameri*. Çev.: M. Akalın. TDK Yayınları.
Gösterir, İ. (2024). *Çorum yöresi ağızları sözlüğü* (7. Bs.). Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
Güler, Ü. (2024). *Şah Veliyullah Dihlevî ve hikmet-i teşrî*. Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları.
Gülsevin, G. & Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi* (3. Bs.). Gazi Kitabevi.
Günşen, A. (2000). *Kırşehir ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
İmam Gazâlî (1974). *İhyâu ʿUlûmi'd-dîn* (4 Cilt). Bedir Yayınları.
Karahan, L. (2017). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması* (4. Bs.). TDK Yayınları.
Kahraman, A. (2010). Darülfünûn müfredatında bir ders: hikmet-i teşri' ve bir metin. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, *15*, 345-370.
Kahraman, A. (2018). *İslam ibadet esasları*. Bilay Yayınları.
Karaman, G. & Cambaz, N. (2019). Abdest ve namazın hikmetlerine dair mensur bir eser: Molla Sa'îd'in (Sa'dî Efendi) Namaz Risalesi. Prof. Dr. Mehmet Arslan'a armağan (ss. 557-576). Ed.: H. İ. Delice, M. Erdoğan Taş, H. Yekbaş. Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
Kırkıl, H. (2006). Türk edebiyatında manzum ilmihal ve fıkıh kitapları ile son devre ait manzum bir ilmihal: Manastırlı Mehmed Rıfat Bey ve Manzum İlmihali. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, *7*, 433-476.
Koca, F. (1998). Hikmet -fıkıh-. TDV İslâm Ansiklopedisi (17. Cilt, ss. 514-518). TDV Yayınları.
Koraş, H. (1992). Karaman ve yöresi ağızları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
Köksal, M. F. (2008). Metin tamiri (usul ve esaslar, uygulamalar ve bazı teklifler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *1*, 169-190.
Köktekin, K. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi* (2. Bs.). Fenomen Yayınları.
Merdin, S. (1999). Mızraklı İlmihal'in itikadî açıdan tahlili. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
Özel, A. (1996). Fıkıh -literatür-. TDV İslâm Ansiklopedisi (13. Cilt, ss. 14-22). TDV Yayınları.
Polat, A. (2020). Hikmet-i teşri' bağlamında abdest ve namazın insan sağlığı ile ilişkisi. *Apjir*, *4*(3), 386-418.
Süer, F. R. (2017). Sa'di Efendi'nin Es'ile-i Sûfî Ecvibe-i Sa'dî adlı namaz risalesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *18*, 467-502.
Şahin, H. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi* (5. Bs.). Akçağ Yayınları.
Şâh Veliyyullâh Dihlevî (2002). *Hüccetullâhi'l-bâliğa (İslam düşüncesinin ilkeleri)* (2 Cilt) (3. Bs.). Çev.: M. Erdoğan. İz Yayıncılık.
Şemseddîn Sâmi (2009). *Kâmûs-ı Türkî.* Çağrı Yayınları.
Şeyh Bedreddîn (2012). *Letâifu'l-İşârât şerhi (Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârâtât* (2 Cilt). Ed.: Y. Apaydın. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. Kapı Yayınları.
Uludüz, E. O. (2026). *Sophiadan hikmete – Klasik Türk şiirinde hikmet*. Paradigma Yayınları.
Yılmaz, F. & Balcı, B. (2023). İslami reddiye geleneğinde hikmet-i teşrî' (Bayramzâde Abdullah Edib'in Din Yolunda adlı eseri özelinde). *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, *5*, 39-64.